

Merwan Berekat

JİYANA ZIMÊN

Merwan Berekat

- Jiyana Zimên

- Çapa yekem

- Amadekirina qabê: Dilo van `Elemdarî

- Mafê çapê parastî ye.

Diyarî:

Ji mamosteyên ku zimanê Kurdî fêr dikin... Her Kurdekî ku bi Kurdî dixwîne, dinivîsîne û pê hest û ramanên xwe derdibire re JIYANA ZIMÊN diyar dikim.

Pêşgotin:

Mirov ji destpêka dîrokê de û ta roja îro hertim ji bo jiyaneke hêsantir û pêşketî bi mejiyê xwe xebateke hêja, bê hempa û çalak kiriye û hîn jî di wê xebatê de berdewam e. Wî di hemû serdemên dîrokî de hertim zagonên jiyane û carna jî yên siruştê xistine xizmeta pêşvebirina hemû warên jiyana xwe. Tucarî mejiyê mirov li pêş dijawariyên jiyane lawaz nebûye û ne jî dê lawaz bibe. Hertim di tevgereke çalak û bê rawestandî de ji bo jiyaneke xweş û pêşketî li ber xwe dide. Li gor demê afrandî û dahênanên sûdar û pêwîst derbasî jiyana xwe kirine.

Dema ku mirov nivîsandî derbasî jiyana zimên kir, wî firkeke pir hêja û girîng xiste hemû warên jiyana xwe û bi wê nayabê hemû aliyên jiyana xwe ji nifşên pêşerojê re nivîsandî. Eger ne ji nivîsandî ba jiyana û dîroka bav û kalên me yên pêşîn wê di tariyê de bimana, ne şeweyê jiyana serdemên wan ên dirêj dihat naskirin, ne jiyana zanistê pêş ve diçû û ne jî şaristaniya mirovahiyê bi şewakî pêşketî dihat avakirin.

Jiyana zimên jî wek jiyana hemû zindiyan e. Eger bendewarî bi jiyana zimên nebe, gelek nexweşî derbasî jiyana wî dibin. Eger ew nexweşîyan netên çareserkirin, hêdîhêdî lawaz dibe û li dawiyê dimire, lê nexweşîya tev giran ew e ku miletek li zimanê xwe xwedî dernekeve û zimanekî biyan bi kar wîne. Hîngê ne tenê ziman winda dibe, lêbelê ew millet jî winda dibe. Bikaranîna zimên zindîkirina wî ye û nebikaranîna wî mirina wî ye.

Ziman û mirov yek in û ji hev cûda nabin. Belê; ziman û mirov hevçewî ne. Dîroka zimên bi dîroka mirovahiyê ve girêdayî ye, tucarî ji hev neqetiyane. Ta ziman gîhaye asta xwe ya niha di gelek qonaxan re derbas bû. Di seranserî dîrokê de hertim mirov jiyana zimanê xwe li gor pêdiviyên demê nûjen û fireh kiriye.

Pir pêwîst e ku di hemû warên jiyana Kurdan de lêkolîn û vekolînên zanistî cêbibin, nemaze di warê zimanê Kurdî de, ji ber ku ji demeke dirêj ve nebûye zimanê kargêrî û perwerdekirinê û hinekî li paş demê maye. Ji aliyekî din ve, dijmin û xêrnexwezên gelê Kurd ji bo tunekirina zimanê Kurdî şerekî zordijwar

kirine û hîn jî dikin, lê zimanê Kurdî hertim li pêş pîlanên wan pêdar maye û xwe ji pişaftinê parastîye.

Zimanê Kurdî di seranserê dîroka xwe ya dirêj de, bi gelek zimanan re ketiye nakokiyên zimanî, lê ew ji wan nakokîyan serkeftî derketiye. Di hemû nakokiyên zimanî de wî bandorên xwe yên zimanî li zimanên hawîrdora xwe kirine. Ne tenê wisa; lêbelê zimanê Kurdî bi pêdarî, resenî û dewlemendiya xwe Kurd wek millet û netew jî parastîye, ji ber wê jî dibêjim: **Ziman welatê me yê netewî ye, divê em wî bi dil, can û hemû kanebûn û zanebûna xwe biparêzin.** Divê em bi hemû rêbaz û awayan li wî xwedî derkevin û di hemû warên zanistî û jiyana xwe de bikar bînin.

Bêguman karê lêkolînê ne hêsan e, gelek diwariyên wî hene, lê dema ku lêkolînan encama karê xwe dibîne, ew hemû westandin û diwariyan ji bîr dike. Dema ku mebesta nivîskar û lêkolînan ji berhema xwe pênasîn û berjewendiya wî ya kesayetî be, bêguman nameya wî ya rewşenbîrî cihê xwe di mejiyê gel de nagire. Lê dema ku mebest ji berhem û karê wî xizmeta gelê xwe û mirovatîyê be, kar û berhema wî cihê rêzgirtinê ye.

Pir pêwîst e ku hemû warên jiyana Kurdî bi şewakî zanistî ji aliyê kesên pispor ve werin lêkolînkirin, nemaze di warê zimanê Kurdî de. Ji sala 1989an de bi zimanê Kurdî dinivîsînim û gelek berhemên min bi zimanê Kurdî hatine çapkirin û weşandin, lê dema min destûr da xwe, ku ez di jiyana zimên de van çend mijarên biçûk binivîsînim, ez pir bi tirs bûm. Ji aliyekî din ve, min ji xwe dipirsî: Ma gelo ta kîjan astê ezê karibim hin sûdê bidim ber destên xwendevanan?! Lê li dawiyê min biryar da ku ez binivîsînim. Hêviya min ew e ku xwendevanên zimanê Kurdî vê berhema biçûk bixwînin û sûdê jê wergerin.

Merwan Berekat

Efrîn: 28. 10. 2013z.

Mirov û Ziman

(Mirov û ziman bi hev re hatine afrandin).

"Himboldit"

Mirov, ziman û jiyana yek in û bê hev nabin. Ziman bingeha jiyana, danasîna dîrok û şaristaniya mirovahiyê ye. Ziman yek ji dahênanên mejiyê mirov e. Belê; bê zimên jiyana pêşve naçe, ne jî mirov dikare hest û ramanên xwe şirove bike û bi zimên hemû şaxên zanistê pêşve diçin.

Wekî ku çawa ziman bingeha jiyana û hemû şaxên zanistê ye, herweha zimanzanîn jî, ji bo jiyana zimên bingehê girîng û sêdar e. Ji ber ku hemû quncikên tarî û ne diyar di jiyana zimên de dide ber ronahiyê û ji hemû nexweşiyên zimanî diparêze. Çendî ziman di bêjînga zimanzanînê re derbas bibe, ewqas zelal, nûjen û dewlemendtir dibe.

Di riya zimên re hemû beşên zanistê tînan nasîn, şirovekirin û bingeh ji wan re tê danîn, wê ûştê jî bê zimên serkeftin di warê zanistê de ne gengaz e. Çima?

Ji ber ku hemû beşên zanistê ji ramanên mirov in û bê zimên ew ramanina nayên naskirin, ne jî karin rola xwe di jiyana mirovahiyê de bilîzin. Hemû tiştên di jiyana mirovan de, tiştên li ser gozemînê û yên di hindurê wê de, di riya zimên re tên naskirin.

Dema ku lêkolînan di warê zimanzanînê de lêkolînê dike, derbasî taybetmendiyên hiş, mejî û qonaxên dîroka jiyana mirovahiyê dibe. Bêguman gelek dijarî li pêş wî derdikevin û hin ji wan dijarîyan ev in:

- Ji ber ku dîroka jiyana mirovê kevnar pir ji dîroka mirovê hişmend dirêjtir e û di wan qonax û serdemên dirêj de ziman bê nivîsandin bû.

- Di qonaxa destpêka nivîsandinê de dengkirin ji nivîsandinê bêtir bû, ango ziman bi şewakî giştî nedihat nivîsandin.

- Ji aliyekî din ve, li gor lêkolînên zimanzan û dîroknanan di serdemên destpêka nivîsandinê de gelek ziman hebûn, lê nivîsandin derbasî jiyana wan nebûbû, ji ber wê jî ne gengaz e, ku ew zimanan bên naskirin.

Zimanzan (Şilaşîr) dibêje: "Destpêka zimên û pêşketina wî pir ji berî dîrokê ve ye. Zimanên ku îro milletên cîhanê bi kar tînin û yên ku mirov û milletên kevnar bi kar anîbûn, hemû ji bermayên zimanên kevintirîn in".

- Kê û çawa ziman hat çêkirin?

Zimanzan Şilaşîr dibêje: "Ziman bi xwe taybetmendiya ramana mirov e, hêzeke ji hêzên hişê mirov e û kesek nikare li pêş pêlên wê hêzê raweste, yan wê ji hiş û mejiyê mirov cuda bike ". Bêguman ev bersivdan ji aliyê zimanzan Şilaşîr ve gelek di cihê xwe de ye. Bila kesek nekeve xeyalên nezanistî û nebêje ziman ne ji ber û berhemên mejiyê mirov e.

Di destpêka jiyana de û ta roja îro mirov xwedî hêz û mejiyekî pir seyr e, wî hertim bi mejî û hêza xwe, ji bo jiyana berxwedaneke zor dijwar û hêja kiriye û hîn jî berdewam e.

Zimanzanê Almanî BOB dibêje: "Ziman ji çêkirina mejiyê mirov e û ne ji dervî mejiyê wî ye. Ango hêza mejiyê mirov ziman çêkiriye".

Ma gelo mejiyekî tekane, yan bi hevkarîya gelek mejiyên ziman hat çêkirin?

Bîrdoza zimanzan **Himboldit** bersiva vê pirsê dide û wisa dibêje: "**Curbecuriya zimanên dema niha ji me re diyar û destnîşan dike, ku di serdema mirovên pêşîn de mejiyên curbecur hebûn. Ziman ne ji çêkirina mejiyekî tekane ye û ya rast ew e ku ziman ji aliyê gelek mejiyên curbecur ve hatiye çêkirin**". Di destpêka jiyana mirovahiyê de gelek ziman hebûn û tiştên ku rastiya vê nêrînê teqez dikin gelek in û yek ji wan jî ev e:

- Dema ku mirov bingehên zimanî yên her zimanekî ji zimanên cîhanê bi şêwakî zanistî lêkolîn û raçav bike, ewê bigihîne encamê ku her zimanek xwedî taybetiyeke zimanî ye.

Piraniya zimanzanan teqez dikin, ku di despêka jiyana mirovahiyê de gelek ziman hebûn, ango her komeke mirovan zimanek ji xwe re çêkiribûn.

Ji aliyekî din ve, yên ku dibêjin: Hemû zimanên îro li cîhanê bi kar tên ji aliyê çêkirin û dêrîniya xwe ve li komek mirov, an li netewekê vedigerin, nêrîneke şaş û ne zanistî ye.

Hin ji zimanzanên Ereb dibêjin: Zimanê erebî yekemîn ziman bû, ku mirovên kevnar bi kar anîbûn

û di pişt re zimanên din ji wî şax vedane, lê hemû bîrdozên zimanzanînê vê nêrînê teng û nezanistî dibînin, û wê dixin hindurê çargoşeya nijadperestiya zimanî.

- Ma gelo ziman kane kesayetiya xwe ya zimanî hertim biparêze, yan jî hertim di yekasta zimanî de bijî?

Civakzanîn dibêje: "Tu kes, an tu hêz nikarin zagonên pêşketina civakê rawestînin. Civak hertim bi demê re tê guhartin û pêş ve diçe". Wek nas e; ziman yek ji rûdawên civakî ye, kesayetiya xwe ji jîngeha xwe ya civakî werdigre. Ji ber wê jî guhartin û pêşketinên ku di hemû warên civakê de çêdibin, bandorên xwe li jiyana zimên dikin, lewma jî ziman nikare hertim di yekastê de bijî.

Li gor guhartinên ku di civakê de çêdibin ziman jiyana xwe diguhêre. Belê; ziman jî wek hemû rûdawên zindî bi kesatiya jîngeha xwe bandor dibe. Ango wek çawa di hemû jiyana de guhartin çêdibin, her weha di jiyana zimên de jî guhartin çêdibin.

Eger mirov bi şewakî zanistî li jiyana zimên vegere û wê raçav bike, dê bibîne ku her zimanekî ji

zimanên cîhanê di dirêjîya dîroka xwe de hertim xwe ji nexweşiyên zimanî û ji bêjeyên, ku bi kar netên paqij kiriye. Ziman li gor civaka her serdemekê jiyana xwe zelal û hêsan dike û bi gavên pêşveçûna wê serdem û civakê re guhartinan dixwe jiyana xwe.

- Ta kîjan astê di jiyana zimên de guhartin normal e?

Di serdema niha de roj bi roj û di hemû warên jiyana de zanist pêş ve diçe û gelek guhartin derbasî jiyana mirov û civaka mirovahiyê dibin. Di hemû gavên wê pêşveçûnê de, nemaze yên ku di warê zanistê de tînin avêtin rola zimên heye û pir girîng e, ji ber wê jî hin guhartin nemaze ji aliyê bêje û tîrmeyan de derbasî jiyana zimên dibin. Bêguman ew rûdaw zimên fireh û dewlemend dike.

Her zimanek ji zimanên cîhanê, berî ku bigihîne asta xwe ya niha ji firehkirin, pêşketin û dewlemendiyê, di gelek qonaxan re derbas bûye. Ji ber wê jî, em dikarin bibêjin: Her zimanek ji zimanên cîhanê ji jiyana xwe ya pêşîn pir dûr ketiye. ” **Her ku**

mejiyê mirov pêşve diçe, her weha jiyana zimanê wî jî pêşve diçe”.¹ Ango pêşvebirineke hevcêwî ye.

Her zimanek ji zimanên cîhanê, rola xwe di jiyana civaka xwe de dilîze û ji her zimanekî re kesatiyeke taybet heye. Lêbelê hemû zimanên cîhanê ne di yekastê de dijîn, hin ji wan li pêş in û bûne zimanekî cîhanî, wek zimanê Îngilîzî. Hin ziman jî hene rola wan teng maye, wek zimanê Kurdî. Lê ew nayê wateyê ku zimanek ji zimanekî çêtir e, yan zimanek kare pirtirî zimanekî jiyana hemû gelan pêşve bibe. Na; ne wisa ye.

Ma gelo kesek kare bibêje ku zimanê `Erebî yan ê Tirkî û yan jî Îngilîzî ji zimanê Kurdî pirtirîn û baştirîn karin hêza pêşveçûnê bidin civaka Kurd! Bêguman na.

Her zimanekî hêzeke wî ya zimanî heye û her zimanek bêtirîn zimanên din dikare bandora xwe li civaka xwe bike, yan pirtirîn kare rola xwe ya erênî di

¹ - Corc Monîn. Zimanzanîn. Wergerandin Dr Bedridîn Qasim. Çapa 1972. R 198.

hemû warên aborî, civakî, dîrokî û wêjeya civaka xwe de bilîze.

Belê; her zimanek hêza xwe ya zimanî ji şaristaniya gel û jîngeha xwe ya civakî werdigre, ango çendî miletek di aliyê şaristaniya xwe de li pêş û hêzdar be, ewqas zimanê wî jî li pêş, hêzdar û dewlemend dibe û bandora xwe li hemû zimanên hevdema xwe dike.

Sed mixabin; hin lêkolînavan û nemaze yên `Ereb jiyana zimanan bi nêrînine teng şirove dikin û kela nijadperestiya xwe ya netewî di ser bîrdozên zimanzanîn û zelaliya jiyana zimanên din de dirjînin û dibêjin: Mûzîka dengên zimanê me ji ya hemû zimanên cîhanê xweştir û naziktir e û dengên hemû zimanên gelên cîhanê hişk û bê mûzîk in.

Bêguman ewan vajayî rastiya zimanzanîne dibêjin, ji ber ku zimanzanîn dibêje: "**Di her zimanekî de dengên nazik û dengên hişk hene û ji her dengekî re cihekî taybet di guhên guhdaran de heye**". Ango di her zimanekî de dengên curbecur hene û dengên zimên bêtirîn dewlemend dikin. Ji mafê her kesekî û her netewekê ye ku ji zimanê xwe hez bike û wî pîroz bibîne, lê çênabe û ne ji mafê wî ye, ku bi nêrîneke şûfen û regezperest li zimanê milletên din mêze bike.

Xwediyên nêhrînên wisa vajî zimanzanînê diçin û divê ewan li xwe vegerin.

Me gotibû her zimanek rola xwe di civaka xwe de dilîze, û her zimanek bêtirînî zimanên biyan dikare gel û civaka xwe pêşve bibe. Ma gelo zimanê Kurdî kare wê rolê di jiyana gel û civaka Kurdî de bilîze?

Zimanê Kurdî zimanekî kevnar e. Di gelek serdemên dîrokî de nemaze di dema Mîtan û Mîdiyan de wî hemû şaxên zanistê yên wan serdemina ji memikên xwe yên zimanî mêjandine. Mirov kare bêje: Di wan serdemina de ku zimanê Kurdî nêzîkî zimanekî cîhanî bû.

Rast e; çend sedsal bûne ku zimanê Kurdî li paş maye û dijminên gelê Kurd bi hemû rêbaz û awayan hewil dane û hîn jî hewil didin, ku wî tune bikin û zimanê xwe bikin zimanê gel û civaka Kurdî, lê pîlan û pîlanên wan naçin serî. Ji ber ku zimanê Kurdî ji zimanên wan resen û dewlemendtir e û di gelek serdemên dîrokî de, wî bandorên xwe yên zimanî li zimanên wan kirine.

Eger gelê Kurd li zimanê xwe xwedî derkeve û nexweşiyên wî yên zimanî çareser bike, jiyana wî li

gor demê durust û serast bike û wî bikin zimanê hemû warên jiyane, ewê rola xwe di civaka Kurdî de baştirîn bilîze.

- Destpêka Zimanê Mirovahiyê:

Mirov bûnewerekî zindî ye û bi hemû tiştên jîngeh û hawîrdora xwe re têkildar dibe.¹ Ji wê têkildariyê re gelek rêbazên curbecur hene wek bihîstin, pelandin, bihnkirin, lêçavdan û hin tevgerên dest û laşê mirov... HWD. Lê di jiyana mirov de ziman yekemîn alavê têkildarî û pêwendiyê ye, di riya wî re mirov hemû hizir û hestên xwe bi hawîrdora xwe re dide nasîn û parve dike. Belê; ziman yek ji cudawaziya mirov e.

Zimanzan Bofon dibêje: "Eger mirov bê ziman ba, ewê wek meymûnan bima û hişê wî pêşve nedîçû".² Ji bo destpêka çêkirina zimanê mirovahiyê gelek bîrdor ji aliyê zanyaran ve hatin danîn û hin ji wan ev in:

¹ - Marsîl Logan. Mirov û ziman. Wergerandin Dr. Marî Şehrîstan. R19.

² - Bofon. Ziman û mirov. R 34.

1- Bîrdoza Olî: Ev bîrdoz li feylesûfê Yûnanî **Hîrakilît** ê ku jiyana xwe di sala 480 î zayînê de ji dest daye vedigere. Piştî mirina Hîrakilît hin zanyar û zimanzanên din jî riya vê bîrdozê ajotin wekî (**Lama**) yê ku di pirtûka xwe "**Huneriya Dengkirinê**" de bîrdoza olî rast dîtiye. Bîrdoza olî dibêje: "Xwedê di riya şandiyên (pêxemberên) xwe re ziman diyarî mirovahiyê kir". Hin ji dibêjin: "Xwedê mirov û ziman bi hev re afirandin". Ango rola mirov û mejiyê wî di çêkirina zimên de nîne.

Bîrdoza olî dibêje: "Hemû ziman û şeweyên nivîsandina wan ji kok û binyata xwe ve li Xwedê vedigerin. Rola mejiyê mirov di çêkirina zimên de nîne '. Di nêrîn û baweriya me de, bîrdoza olî vajoyî zanistê ye û jêdera zimên mejiyê mirov e.

2 - Bîrdoza Dîmokrît: Ev bîrdoz a feylesûfê Yûnanî "Dîmokrît" e. Bîrdoza Dîmokrît dibêje: "Dema ku Xwedê mirovên pêşîn afirandin, bê ku ew mirovan mejiyên xwe di çêkirina zimên de mijûl bikin, wan serast bêje û navên tiştên li hawîrdora xwe bi lêv

kirin".¹ Ango zimên ji wir de dest pêkir û di pişt re berfireh bû.

3 - Bîrdoza Zanistî: Bîrdoza zanistî bi rêbazên zanistî û gelek bi zelalî destpêka jiyana zimanê mirovahiyê şirove dike, çêkirin û dahênana wî li mejiyê mirov vedigerîne.

Ji destpêka sedsala bîstê û vir de, piraniya zimanzanan lêkolîn, lêgerîn û vekolînên xwe li ser bingeha vê bîrdozê çêdikin. Bîrdoza zanistî teqez dike, ku mirov di destpêka jiyana xwe de **"Ziman ji dengên siruşt û jîngeha xwe ya wê demê wergirtiye, wek gurmîna ewran, şîrqîna birûskan, xuşxuşa avê, zîrkezîrk û kirekira şaxên daran û dengên lawirên wê serdemê... HWD"**.²

Mirovê pêşîn deng û bêje ji dengên jîngeha xwe ya wan serdemên pêşîn çêkirin û bi kar anîn. Her ku mejî û hişê mirov pêşve diçû, herweha alav û pêdiviyên jiyana wî fireh û bêtir dibûn û li beramberî wê pêşvebirinê ziman jî berfireh û pêş diket.

¹ - Dîmokrît: Feylesûfekî Yûnanî bû, di sedsala pêncê berî zayîne de jiyaye.

² - Jorj Monin. Dîroka zimanzanînê. R 138.

Zimanzan û dîrokna di lêkolînên xwe de teqez dikin, ku ziman di destpêka xwe de kêmbêje bû, lewma jî mirovên pêşîn (kevnar) hin tevgerên laşê xwe wek nîşanên dest, çav, serî û bejna xwe ji zimên re dikirin alîkar û bi kar tanîn. Ta roja îro jî mirov wan çiv, tevger û nîşanan bi kar tîne.

Wekî çawa hemû bûnewerên zindî li ser gozemînê bi şewakî xwezayî bi jîngeha xwe bandor dibin û ji wê fêrî gelek tiştan dibin, herweha mirov jî bi jîngeh û hawîrdora xwe bandor dibe. Zimanzanîn teqez dike, ku mirovên pêşîn di destpêka çêkirina zimên de, bi dengên hêsan bêjeyên sade û kurt bilêv dikirin. Piraniya wan bêjeyan ji kîtên dutîpî bûn wek: **Wa, ha, da, ho, hî, wî, mo, me, ma, bo, ta, ga, wa...HWD.**

Di pişt re mirovan bêjeyên yekîtî ji sê tîpan çê kirin:

Tîpeke dengdar + tîpeke dengdêr + tîpeke dengdar
wek: **Fîz, fir, gum, hom, dom, teq, req, bum, zom, weh, wah.....HWD.**

Her ku di mejiyê mirovan de pêşveçûn çêdibû, wan alavên nû çêdikirin û li gor bikaranîna her alavekê wan navekî taybet jê re datanîn û bilêv dikirin.

Li gor zimanzanên ku bi bîrdoza zanistî bawer in, ewan teqez dikin ku mirovên pêşîn (kevnar) berî her tiştî endamên laşê xwe yên berçav bi bêjeyên ji kîtekê û ji du kîtan bi nav kiribûn. Di piraniya zimanên dema niha de jî nemaze yên malbata Hindo-Uripî de, ev rastî diyar û berçav e. Ji ber ku zimanê Kurdî ji zimanên malbata Hindo-Uripî ye, Di vî warî de emê nimûneyina ji zimanê Kurdî wergirin.

Navên hin endamên ku jî kîtekê pêk tên: Dev, çav, guh, pê, zik, mil, çen (çeng) lêv, dest, lep, sîng... HWD.

Navên hin endamên ku ji du kîtan pêk tên: Serî, memik, tilî, enî, nênuşk... HWD.

Piraniya zimanzanên ku bi bîrdoza zanistî bawer in, bi yek nêrînê li destpêka çêkirina zimanê mirovahiyê mêze dikin, nemaze ji aliyê pêşvebirina wî ya dîrokî ve. Qonaxên pêşvebirina zimanê mirovahiyê wek qonaxên zimanê zarokan dinirxînin. Wek em dizanin ku zarok di şeş mehên xwe yên pêşîn de, hin dangan bilêv dike wek: **Me, ma, ba, be, de...** HWD.

Piştî ku sal û nêvek di ser temenê wî re dibore, ji aliyê dê, bav û kesên hawîrdora xwe ve tê fêrkirin û hin bêjeyan bilêv dike wek: **Mem, nan, dede, nene,**

bebe, keke, te... HWD. Di vê qonqxê de zarok hin dengên ku ji jîngeha xwe dibihîse wan bilêv dike, wek dengên ajel û hemû amûrên ku deng ji wan tên der. Ango dema ku dengên seg, pisîk, mirîşk, berxik û turimbêlan... HWD dibihîse, wan dengan dubare dike, yanê dema dengê segan dibihîse, ew jî dubare dike û dibêje: (Ewt) û dema dengê pisîkê dibihîse dibêje: (mew)...HWD.

Hin zimanzanên cîhanî û li ser serê wan (**Şilîşîl**) dibêjin: Zimanê mirovahiyê yê kevnar nedihat tewandin. Di navbera beşên hevokên wî de regezên girêdanê tune bûn. **Miks MOLIR** dibêje: Bêjeyên zimanên kevnar tamwate bûn. Piştî demeke dirêj di ser wê qonaxê re derbas bû, bêjeyên watebeş ketin jiyana zimên. Li gor dîtina zimanzan **Miks MOLIR** hemû bêjeyên zimanên malbata Hindo-Uripî yên dema niha, li ser binyata bêjeyên tamwate hatine avakirin. Malbata zimanên Hindo-Uripî kevintirîn malbata zimanan dibîne û dibêje: **Malbata zimanên Hindo-Uripî nûnertiya zimanê mirovahiyê dike** ".

Kêşeya Navlêkirina (Elfabê, Alfabe) û Bilêvkirina Tîpên Kurdî.

Ziman wek hemû giyanewerên zindî ye. Mîna mirov tûşî nexweşiyên dibe, lawaz dibe û carina jî dimre. Belê ev rastiyeke dîrokî ye, ji ber wê jî zor pêwîst û girîng e, ku bendewarî bi hemû warên jiyana zimên bibe, ta ku ji nexweşiyên were parastin û li gor demê rola wî hebe. Dema ku ziman bi pirkêşe be û ew kêşena çareser nebin, wateya wê ew e miletê ku wî zimanî bi kar tîne miletekî paşdemayî ye.

Zimanê Kurdî zimanekî kevnar û resen e û di dirêjîya dîroka xwe de, belkî ji hemû zimanên ku di dema niha de bi kar tên rastî nexweşî û hewildanên tunekirinê hatibe, lê bi keda ronakbîr û zimanperwerên Kurdan û hin sedemên din ên erênî zimanê me ji lawazbûn û piraniya nexweşiyên hatiye parastin. Lê hîn jî pir kêşe û pirsgerêk di jiyana zimanê Kurdî de hene, bûne cihê nakokî û lihevnekirinê di nav zimanzan û saziyên ku di warê zimên de mijûl in û yek ji wan:

Kêşeya Navlêkirina (Elfabê, Alfabe) û Bilêvkirina Tîpên Kurdî ye. Ji ber wê jî emê li ser van herdu kêşeyan rawestin û hewil bidin ku şirove bikin, nihrîna xwe bidin û hevîdar im ku em bigihên encameke rast.

- Tîp Wêneya Deng e:

Her zimanek ji zimanên ku di nav civaka mirovahiyê de bi kar tê, ji komek deng pêk hatiye û tevî ku hin deng di gelek zimanan de mîna hev in, lê ji her zimanekî re dengine wî yê taybet hene. Ji ber ku zimanê Kurdî ji zimanên malbata Hindo-Uripî ye, bêtir dengên hevbeş bi zimanên vê malbatê re hene, mîna: P, ç, o, k, r... H.W.D, belkî wêneyê wan dangan ne mîna hev bin, lê bilêvkirina wan yek in.

Zanyarên zimanzanînê dibêjin, zimanê mirovahiyê di destpêka xwe de kêmdeng û kêmbêje bû, lê bi pêşketina mejiyê mirov û pêdiviyên jiyane re ziman hêdî hêdî bi pêş ve çû û gava yekem ya wê pêşketinê dahênana nivîsandinê bû, ango nivîsandinê firkeke zor hêja û pîroz xiste jiyana zimên. Lê ta ku mirov karibe binivîsîne ji her dengê re wêneyek hate danîn (çêkirin).

*Deng + wêneyek ji deng re = Tîp.
Komek ji dengan + Ji her dengekî re wêneyek =
Abêya zimanekî.*

Herweha wêneyên dengên zimên jî bi demê re dihatin guhartin, xweşik û hêsantir dibûn, ta gîhane yên ku di dema niha de bi kar tên.

Dema ku mirov li dîroka zimên vegere û raçav bike, dê bibîne ku pir bêje û têgeh jî di wan qonaxan re derbas bûne, û hertim jî mebest jê serastkirin û hêsankirin e. Dema ku mirov dibêje ziman, seranser radeya (Deng + bêje + wate = ziman) tê meydanê. Ango ji dengan bêje pêk tên, her bêjeyek wateyêke taybet dide û ji bêjeyan ziman pêk tê.

- Tîpên Latînî Û Têgeha Elfabêta (alfabêt):

Her tiştê ku mirov bixweze lêkolînekê li ser jiyana wî bike, zor pêwîst û girîng e, ku li dîroka wî tiştî vegere, herweha dema ku em bixwezî jêdera têgehekê nas bikin, ya rest ew e ku em dîrok û jêdera wê ya zimanewanî nas bikin.

Tîpên Latînî yên ku bi şeweyê xwe yê niha bikar tên, berî zayînê li kendavên Îtaliyaya kevnar bi kar

dihatin, di wê demê de û di riya bajarê (Latyom) re derbasî Yûnanistanê bûn. Dema ku Yûnaniyan tîpên Latînî bi kar anîn, wan ji herdu dengên zimanê xwe "alfa" û "bita" yên yekem û duyem ji rêzkirina dengên zimanê xwe têgehek (navêk) ji (Elfa + bita = Elfabêta) çêkirin. Ango têgeha (Elfabêta) ji aliyê jêdera xwe ve têrmeke ji zimanê Yûnanî ye.

Di pişt re têgeh ji pir Elfabêya zimanan nemaze yên ji malbata Hind-Uripî re bûye navlêkirin. Lê çendî têgeh (bêje) ne ji zimanekî biyan be, ewqas di ferhenga zimanê xwe de cih digire, wateya wê ji her kesekî re zelal dibe, pirtir dijî û li pêş pêlên guhartinan pêdar dimîne.

Rast e, di dîroka zimanên mirovahiyê de, nemaze di yên ku hevsînor jiyane de wan bandorên zimanî li hev kirine, lê hertim jî miletan zimanê xwe ji wê bandorê rizgar, serast û zelal kirine. Belkî ziman ji wan bandoriyan tam netên zelalkirin, lê bêguman ew karekî erênî û rast e.

Eger em bi gotina ku dibêje: (Yên berî me her tiştek rast gotine, kirine û pêwîstî nîne ku em li ser rawestin û serast bikin). Hîngê tê wateya ku em pir li paş mane û em nikarin bigihên miletên pêşketî. Ji

ber wê jî ya baş û rast ew e, ku em di hemû warên jiyana milletê xwe de bixebitin û ziman jî yek ji wan xebatên zor girîng û pîroz e.

- Kêşeya Navlêkirina Elfabêya Zimanê Kurdî:

Di zimanê Kurdî de gelek kêşe û pirsgirêk hene. Piraniya wan ta niha çare jê re nehatine danîn û yek ji wan kêşeyan navlêkirina elfabêya zimanê Kurdî ye. Ango ji aliyê zimanzan, zimanperwer û saziyên ku di warê zimên de xebitîne û dixebitin pirtirî têgehekê ji navlêkirina elfabêya Kurdî re hatine bikaranîn. Ma gelo kîjan ji wan rast e, yan tevan jî wek têgeh cihê xwe di zimanê Kurdî de negirtine?!

Li 15 Gulanê sala 1932an, Mîr Celadet Bedirxan tîpên Kurdî yên Latînî bi navlêkirina (**Elfabê**) di kovara Hawarê de weşandin. Ji hîngê ve têgeha (Elfabê) derbasî jiyana zimanê Kurdî bû, belkî berî Mîr Celadet jî hin kesina ev têgeh bi kar anîbe. Lê em ji cem Celadet de dest pê dikin, ji ber ku bi keda wî ya zor hêja tîpên Latînî derbasî jiyana zimanê Kurdî (Kurmancî) bûn û di rêzimanê kurdî de jî em li ser

rêzimanê ku wî daniye fêr bûn, fêr dikin û mîna jêdereke sereke û bingehîn ji xwe re dibînin.

Li sala 1938an Dr. Kamîran Bedirxan pirtûka xwe bi navê (Alfabeya Min) çap kir. Ango wî (**alfabe**) bikar aniye. Prof. Qanata Kurdo yê ku li salal 1940î li Lînîngirada berê doktora di zanistiya wêjeya kurdî de standiye, wî di pirtûka xwe ya "Zimanê Kurdî (rêziman)" de (**elifba**) bi kar aniye. Mamoste Samî Tan di pirtûka xwe ya "Rêzman û Rastnivîsa Zaravayê Kurmancî" de (**Alfabe**) bi kar aniye. Dr. Mihemed Ebdo `Elî di pirtûka xwe ya "Ji Bingeha Rêzimana Kurdî" de (**elfabê**) bikar aniye. Hin kesên din jî hene (**abece**) û hinan jî (**abêcê**) bi kar anîne. Ji ber wê jî ev navlêkirina ku ne bi yek têgeh hatiye, bûye kêşeyek ji kêşeyên zimanê Kurdî.

- Çareya Vê Kêşeyê Çi Ye?

Ta em karibin vê kêşeyê ji jiyana zimanê xwe rakin, pêwîst e ku bi berpirsiyarî em li ser têgeha navlêkirina dengên zimanê Kurdî rawestin û bi têgeheke ji zimanê Kurdî wê bi nav bikin.

Di vî warî de, em pir ji navlêkirina (Elfabê) bi dûr naçin. Emê hewil bidin ku têgeh û navlêkirin tam bi

zimanê Kurdî be, angu emê wê têgehê (têrmê) bi wateya wê ya kurdî bi kar bînin û em hêvîdar in, her kes û saziyên ku bi zimanê Kurdî mijûl in baş li ser vê rastiyê rawestin û wê piştguh nekin.

Ya rast ew e, ku têgeha navlêkirina dengên kurdî ji herdu dengên (tîpên) zimanê Kurdî û li gor rêzkirina wan ya yekem "a" û ya duyem "b" pêk were û navlêkirin bibê (**Abê**). Angu li şûna (Elafabê, alfabe) emê (abê) bi kar wînin. Çima (abê) û ne (abe)? Ji ber ku tîp navdêr e, zayenda wê mê ye, û parkîta tewangê ya yekejimariya zayenda navdêra mêza "ê" ye. Ji ber wê jî em dibêjin: Vê tîpê. Angu, dema ku tîpa "b" wek navdêreke mêza û yekjimar bi alava tewangê "ê" tê tewandin. Herweha têgeha (abê) navdêreke mêza û nebîna ye û alava tewanga wê "ê" ye. Dema ku tîpên kurdî bi têgeha (abê) werin binavkirin, encamên wê ev in:

1 - Têgeh çî ji aliyê wateya xwe û çî jî ji aliyê rêzîmên ve dibe têgeheke kurdî û ji her kesekî re zelal dibe.

2 - Bilêvkirina wê sivik û hêsantir dibe, nemaze ji bo zarokên ku di destpêka fêrkirinê de bin. Di vî warî de zimanzanîn dibêje: Çendî têrm hêsan û siviktir be,

ewqas çêtir e. Ta ku hêsaniya wê were naskirin, divê li ser zimanê zarokên ku nû fêrî zimên dibin were bilêvkin, hîngê hêsanî û nehêsaniya wê baş tê naskirin. Eger herdu têgehên (elfabê) û (abê) ji aliyê zarokên ku nû fêrî zimanê Kurdî dibin ve werin bilêvkin, ma gelo kîjan ji wan hêsan û sivktir e? Bêguman (abê).

3 - Kêşeyek ji kêşeyên zimanê Kurdî tê çareserkin.

4 - Bi çareserkirina vê kêşeyê re, serast kêşeke din jî çareser dibe û ew jî bilêvkirina tîpên kurdî ye.

- Kêşeya Bilêvkirina Tîpên Zimanê Kurdî:

Ji aliyê zimanperwer, saziyên fêrkirina zimanê Kurdî û kesên ku bi zimên mijûl in ve nakokî û kêşeyek di bilêvkirina tîpên zimanê Kurdî de heye û ew bi du şêweyan tîpên bilêvkin.

A- **Şêweyê yekem:** Zimanperwer û saziyên fêrkirina zimanê Kurdî yê ku têgeha (alfabe) bi kar tînin tîpa dengdêr "e" li dawiya her tîpekê bilêv dikin, ango wisa: Be, ce, çe, de, ge, he.... H.W.D. Ev şêweyê lêvkinê ji aliyê rêzimên ve şaş e. Ji ber ku tîp navdêreke mêza ye û alava tewanga yekejimariya

mêza ``ê`` ye. Nimûne: Vê tîpê. Vêca tiştê seyr hin zayenda tîpan dikin nêrza, nimûne: Ev tîpekî Kurdî ye. Di baweriya me de ev şêwe ji zimanê Tirkî hatiye wergirtin, ji ber ku di zimanê Tirkî de zayeda nêr û mê nîne.

B- Şêweyê duyem: Zimanperwer û saziyên fêrkirina zimanê Kurdî yên ku têgeha (elfabê) bi kar tînin, bilêvkirina tîpên dengdar bi dengdêra ``ê`` li dawiya her tîpekê bilêv dikin, ango wisa: Bê, cê, çê, dê, gê, hê.... H.W.D. Bilêvkirina tîpên zimanê Kurdî bi vî şêweyî ji aliyê rêzimên ve rast e û şiroveya wê li jor hatiye. Ji ber wê jî divê ev şêwe were bikaranîn.

Hêvîdar im, ku ev herdu kêşe bi şêweyên xwe yên zanistî û zimanewanî û wek me daye xuyankirin werin çareserkirin û roj bi roj ziman ê zelaltir bibe. Ya din hêvîdar im, ku me ev kurtelêkolîna bi şewakî zelal gandibe ber destên we.

- Navlêkirina Tîpên Dengdêr û Dengdar:

Abêya zimanê Kurdî ji sî û yek dangan (tîpan) pêk tê. Ev sî û yek tîp jê (23) dengdar û (8) jî dengdêr hatine binavkirin. Wek nas e ku bi alîkariya (8) tîpên

(a, e, ê, o, û, u, i, î) deng ji yên dengdar der tî. Yanê ev tê wateya ku bê van heyşt tîpan deng ji bîst û sê tîpên din nayên der. Ma gelo navlêkirina (dengdar û dengdêr) rast e?!

Di baweriya me de vê navlêkirinê cihê xwe negirtiye û wateyê nade ku ev tîp xwedî deng in. Ji ber ku parkîta (dêr) ku bi ser navdêriyê dide. Ya rast ew e navlêkirin wan wisa be: Bîst û sê tîp (dengdêr) û heyşt jî (dengdar) in. Çima?

Dema ku parkîta (dar) bi ser navdêrekê ve dibe, rengdêrekê pêk tîne. Nimûne: Filan kes (navdar e), yanê xwedî nav e. Filan kes (berhemdar e), ango xwedî berhem e. Filan kes (nayabdar e) yanê ew xwedî nayab e. Lê dema ku em bibêjin: Filan kes (navdêr, berhemdêr û nayabdêr e), ew wateyê nade ku ew kesa xwedî nav, berhem û nayab e. Ji ber wê jî ya rast ew e navlêkirina tîpên abêya Kurdî wisa be: Bîst û sê tîp (dengdêr) û heyşt jî (dangdar) in. yan jî, bîst û sê tîp (bêdeng) û heyşt jî (bideng) in.

Tîpên Cêwîdeng (Dudengî)

Zimanzan dengzanînê¹ (fonolojiya - fonotîkê) li salên 1850 - 1875an vedigerînin, ango di wê serdemê de şoreşa fonolojiya dest pê kiriye. Fonolojiya bi xwe şaxeke ji zimanzanînê û hemû rûdawên denga şirove û lêkolîn dike.

Di vî warî de zimanzanên Îngilîzî wek **Ebrokiromî**, **Vîrs** û **Doyson** û zimanzanê Almanî **Bob** van xalên jêrîn wek bingeh ji fonolojiya re dibînin:

1 - Zagonên giraniyê: Di van zagonan de dawîya bêjeyan zexta xwe dide tîpa dengdêr (bideng) ya berî xwe.

2 - Zagonên fîzîkî: Denga nêzîkî hev dîkin.

3 - Zagonên tevgerî: Tîpên bideng li raya -rayeka bêjeyê vedigerîne. Pêşvebirina zanista fîzîkî ji bo dengzanînê (fonolojiya) gelek sêdar e, ji ber ku di warê dengzanînê de karên lêkolînvanan hêsan dike.

Di nivîsandina zimanzanên Latînî de hin tîp di bêjeyekê de tîpê nivîsandin, lê nayên bilêvkirin. Di

¹ - Dengzanîn: Fonotîk. Min ev tîpê çêkiriye

zimanê Kurdî de ev rûdaw nîne. Di Kurdî de hemû tîpên bêjeyê bi lêv dibin û tîpên zêde di bêjeyan de nayên danîn. Ango ji her dengekî re tîpek hatiye danîn û divê hemû tîp û kîtên bêjeyê bilêv bibin.

Zimanzanan; nemaze yên ku di warê fonotîkê de pispor in, dibêjin: Di bin her denegekî giştî de dengine din jî hene, ji aliyê bilêvkirinê ve pir nêzîkî hev in û hin sert û hin jî nerm in. Ev cureyên dengan pirtir di zimanên malbata Hindo-Uripî de hene. Ev rûdaw di abêya zimanê Kurdî de berçav û balkêş e.

Di abêya zimanê Kurdî ya Latînî de pênc tîp hene, her yek ji wan du dengan dide, ew jî ev in: (k - p - ç - t - r). Her yek ji van tîpan ji dengekî giştî re hatiye danîn, lê di bin her dengekî giştî de dengekî din jî heye. Ango her tîpek dudengan dide sert û nerm (şivik û giran). Ji ber wê jî di abêya Kurdî de bi tîpên cêwîdeng (dudengî) hatine binavkirin.

Di baweriya me de, ev yek ji pirsgirêkên abêya zimanê Kurdî ye. Mamosteyê me yê nemir Mîr Celadet Elî Bedirxan dibêje: **“Dengên van pênc tîpên dudengî di lêvkirina peyvê de, yan jî di hevokê de tîpên naskirin”**. Di wê demê de mamoste Osman Sebrî hewil da, ku ji vê pirsgirêka fonotîkî re çareseriyê dîne

û pêşniyarên wî jî hebûn, lê pêşniyarên wî ji aliyê Mîr Celadet Bedirxan ve nehatin pejrandin.

Bêguman em sedema wê nepejrandinê ji wan û wê demê re dihêlin, lê natê wateyê ku piştî heştê û çar sala di ser danîna vê abeyê re derbas bûne, ku zimanzan û zimanperwerên Kurd li ser vê pirsgirêka zimanî ranewestin û çareyê jê re nebînin.

- Gelo xwendevanên zimanê Kurdî dê çawa herdu dengên sert û nerm (sivik û giran) di van nimûneyên jêrîn de kanibe ji hev cuda bikin?

Dema bêjeyên (**kew - kew**) ne di hevokê de bin, bêguman xwendevan nikare binase ku kîjan ji wan wateya balinde (**kew**) dide û kîjan wateya (**kew**) a li birînan dibe ye. Cûdatiya van herdu bêjeyan ji hev di tîpa (**k**) de ye. Dema ku tîpa (**k**) nerm be, wateya bêjeyê **kew** e, ango ne kewa ku li birînan dibe ye. Ji ber ku tîpa (**k**) di bêjeya **kewa** ku li birînan dibe de sert e.

Nimûne:

- **Kew** firî. (**K**) nerm e. - **Birîn kewand.** (**K**) sert e.

Celadet Berdirxan û piraniya zimanzan dibêjin ku cudatiya tîpên dudengî di hevokê de tîna naskirin û

Ka	Ka welatê min ka ? - Li bêderan ka nema.
Kanî	Li welatê me kanî gelek in. - Kanî pêûsa te?
Kûr	Geliyê kûr . - Mirovê kûr .
Ker	Du ker cot dikan. - Mirovê ker .
Kor	Min du kor kolan. - Min du mirovên kor dîtin.
Kel	Miya kel (bi qoç). - Şîr germ bû, kel rabû.

Di herçar tîpên dudengî yê din de jî gelek nimûneyên wisa hene wek: (ta) û (ta), (par) û (par)... HWD. Lê dema ev bêje dikevin hevokan wateya wan tê naskirin. **Nimûne:**

Ta	- Sê ta dezî wîne. - Wî ta girtiye.
Par	- Sala par xweştir bû. - Wî çar par birin.

Hin ji nivîskaran ji bo çareseriya tîpên dudengî di nivîserên xwe de tîpa (h) dixin pişt dengê sert û wisa dinivîsîn: (kh, - th, çh, ph, rh).

Di baweriya me de, ya baş ew e ku kêşeya tîpên cêwîdeng (dudengî) bi vî şêweyî bê çareserkirin (k' - t' - ç' - p' - r'). Ango li ser dengê sert ji tîpên cêwîdeng nîkek bê danîn. Belkî hin bibêjin: Eger wisa bibe, hîngê pênc tîp li abêya zimanê Kurdî zêde dibin û kêşekê çêdike, ji ber ku tîp pir dibin. Bersiva me ji wan re ev e: Ya rast abêya zimanê Kurdî ne ji sî û yek dangan pêk tê, lêbelê ji sî û şeş dangan pêk tê. Ji ber ku her tîpeke cêwîdeng (dudengî) du dangan dide. Ma gelo çima ew pênc dengina bê wêne (tîp) mane?! Eger hin bibêjin ji bo hêsankirinê ye. Rast e; hertim berê zimanan berve hêsankirinê ye, lê li gor zimanzanînê dengên zimanan nayên hêsankirin. Ya din pirbûna dangan di zimanekî de, tê wateya ku ziman dewlemend e.

Di abêya zimanê Kurdî ya Latînî de ji çar dangan re jî du tîp bi kar tên:

1 - Dengê (ç) yê ku hin ji zimanzanên Kurd dibêjin ev deng ji zimanê Erebi derbasî zimanê Kurdî bû ye.

Ev deng bi tîpa (h) tê nivîsandin û dengê (h) yê kurdî jî bi vê tîpê tê nivîsandin.

Di baweriyaya me de dema em vî dengî di zimanê Kurdî de dengêkî cîgirtî bibînin û were pejrandin, divê çareseriyek jê re were danîn. Eger konfiransek ji bo abeya zimanê Kurdî hate lidarxistin ez pêşniyar dikim, ku dengê (ح) wisa bê nivîsandin (h').

2 - Dengê (Ĝ) yê ku ji zimanê `Erebî derbasî zimanê Kurdî bûye. Dengê (x) yê zimanê Kurdî ew jî herdu bi yek tîp tîn nivîsandin, lê hin ji nivîskarên zimanê Kurmancî şopa mamosteyê Kurmancî Osman Sebrî dajon û li ser herdu dengên (ح - h) û (Ĝ - x) du xalan datînin, lê piraniya nivîskaran şopa wî najon. Di baweriyaya me de ya mamoste Osman Sebrî rast e.

Di van salên dawî de hin ji nivîskarên zimanê Kurdî (Kurmancî) di bêjeyekê de tîpên (l - m - n) li pey hev dubare dikin nemaze di rengdêran de. Nimaûne: (Evînnaz, dêmmûm, dillîlav....). Di van hersê nimûnan de du navdêr bûne yek û rengdêrek pêk hatiye. Yanê Dêm + mûm = dêmmûm. Ango navdêra (dêm) bi tîpa (m) bi dawî dibe û navdêra (mûm) bi tîpa (m) dest

pê dibe. Ji ber wê jî tîpa (m) di bêjeyê de li pey hev hatiye dubarekirin û nivîsandin.

Li gor rêzimanê kurdî di bêjeyekê de du tîpên bideng li pey hev natên. Hin ji zimanperwerên kurdî dibêjin: "Dema du tîpên bêdeng jî li pey hev hebin, ya dawiyê tê avêtin û nayê nivîsandin".

Nimûne:

- Evînnaz = Evînaz.
- Dêmmûm = Dêmûm.
- Dillîlav = Dilîlav.

Di baweriya me de divê bê nivîsîn. Ji ber ku tipeke ji bêjeyê ye û çênabe bê avêtin.

Di hemû zimanên cîhanê de kêşe û pirsgirêk hebûn û belkî hîn jî hebin, lê her çend salan zimanzanên wan lêkolînan di jiyana zimanê xwe de dikin û ji bo çareserkirina wan kêşeyan konfiransan li dar dixînin û piştî gengeşekirinê çareyan jê re dibînin.

Li dawiya sedsala nozdehan zimanzanên Almanî wêneyên gelek tîpên xwe yên kevnar li gor dengên zimanê xwe guhartin. Di pişt re Nerwêj, Îngilîz, Holenda û Berazîl jî li abêya zimanên xwe vegeerîn û wan li gor fonotîka zimanê xwe zelal û nûjen kirin.

Li sala 1906an de zimanzanên Firensî gelek guhartin xistin tîpên abêya zimanê xwe, tevî ku gelek zimanzanên Firensî li pêş wê guhartinê sekinîn, lê li dawiyê wê guhartinê cihê xwe girt û encama serkeftinê wergirt.

Hêvî û daxweza me jî ew e ku zanyar, zimanperwer û saziyên zimanê Kurdî jî wek ên hemû milletên pêşketî ji bo abêya zimanê Kurdî konfiransan li dar xînin û van kêşeyan çareser bikin.

Çêkirin û Dahênana Têgehên (Têrman)

Tevgera zimên û zanistê gav bi gav digel hev dimeşin û pêşve diçin. Di vê pêşveçûnê de gelek têgehên (têrmên) nû tên çêkirin û bi kar tên **“Dîroka danîna têrman bi dîroka zanistê ve girêdayî ye. Eger tevgera zanistê raweste, hîngê tevgera nayaba têrman jî dê raweste ”**.¹ Eger em li dîroka vê pêwendiyê ve gerin - pêwendiya di navbera zanist û zimên de - wê baş were naskirin ku hertim û bi şewakî erênî zimên û zanistê bandor li jiyana hev kirine. Di vî warî de em dikarin hin nimûneyan bînin:

Di sedsalên pêncem û çarem ên berî zayînê de, li Yûnanistanê zanist gihabû qonaxeke pir li pêş. Di wê serdemê de gelek têrm û bêjeyên nû derbasî jiyana zimanê Yûnanî yê nivîskî bûn, nemaze zimanê wêje û felsefê. Di pişt re piraniya ew têrmina derbasî jiyana zimanê gelek milletên din jî bûn. Ji ber ku wêje û felsefeya Yûnanî bandora xwe li gelek milletan kir û di riya wê bandorkirinê re gelek bêje û têrmên nû ji

¹ - Yoha Vik. Lêkolîn di Warê Zimên û Zaravayan de. Wergerandin Dr. ‘Ebdilhelîm Nekar. Çapa yekê Qahîra 1951. Rûpel 39.

aliyê zanyarên Yûnanî re derbasî nav zimanê cîhanê bûn. Ta dema niha jî hin ji wan têrm û bêjeyina di nav zimanê cîhanê de bi kar tên.

Di sedsalên şeşem û heftem ên zayînê de, dema ku li Firensa tevgera lêkolînên zanistî çalak bû, hîngê wêjeya Firensî gihaye asteke bilind û gelek têrmên nû bi zimanê Firensî hatin çêkirin û di riya têkildariyên zanistî re, ew têrman derbasî jiyana gelek zimanên cîhanê bûn.

Li gor van nimûneyên jorîn tê nasîn, dema ku miletek di warên wêjeyî, felsefî, civakî, hunerî û hemû şaxên zanistê yên din de gavên pêşveçûnê davêje, herweha zimanê wî jî çalak û dewlemend dibe û bandora xwe li zimanên din dike.

- Gelo ji mafê her zanyarekî ye ku di warê pisporiya xwe de têrman çêke û bê ku li zimanzan vegere?

Di baweriyaya me de ji mafê her zanyarekî ye, ku di warê karê xwe yê zanistî de têrman çêke û bi kar jî bîne. Ji ber ku ji her kesekî din pirtir dikare çêtirîn têrman di warê karê xwe de yê pisporî de dîne. Ji aliyekî din ve, ji mafê her zanyarekî ye ku bi zimanekî zindî, mirî û yan jî ji zaravakî devkî têrman çêke, ji

ber ku mebest ji çêkirina têrmê danasîna ramanekê yan bîrdozeke zanistî ye û kesek nikare baştirî xwediyê wê hizir û bîrdozê têrmekê jê re peyda bike. Ji bo çêkirina têrmên zanistî ji aliyê zanyaran ve, hin ji zimanzanan nerazîbûna xwe didin xuyankirin.

Di vî warî de nerazîbûna zimanzanan di cihê xwe de ye, yan na?

Li gor nêrînên zimanzan û zimanperweran divê ji çêkirina her bêje yan têrmekê re sînorên zimanî hebin û ne ji mafê her zanyarekî ye, bê ku li zimanzanan vegere û bêje û têrman çêke. Bêguman nêrîna wan ne şaş e, lê divê netê jibîrkirin ku wekî çawa zimanzan ji hemû zanyarên din baştir kare têrmên zimanzanîne dîne, herweha zanyarên din jî dikarin di warê karê xwe de baştir têrman çêkin.

Di vî warî de, ta têrmên zanistî baştir werin danîn, pir pêwîst e ku di navbera zimanzan û zanyarên din de hevkarî hebe.

- Dema zanyarek bê şêwra zimanzanan têrmekê çêke, Gelo ew têrm cihê xwe di ferhenga zimên de digre yan na?

Têrma ku ji aliyê zanyarekî ve were çêkirin û bikaranîn û ji aliyê hemû pisporan de netê bikaranîn, bêguman ew têrm nikare bijî, ne jî kare cihê xwe di ferhenga zimên de bigre. Herweha têrma ku ji aliyê zimanzanan ve jî were çêkirin û ji aliyê pisporên din ve netê bikaranîn, ew jî nikare bijî, ne jî kare cihê xwe di ferhenga zimên de bigre. Lê dema ku têrmeke zanistî, wêjeyî, felsefî, zimanî... H.W.D were danîn û ji aliyê piraniya pisporan ve bi kar bê, hîngê cihê xwe di ferhenga zimên de werdigre.

- Danîn û çêkirina têrmên kurdî:

Kesê ku bi zimanê Kurdî bendewar in, baş dinasin ku gelek nexweşî û kêşeyên zimanî di jiyana zimanê Kurdî de hene û çêkirina têrman yek ji wan e.

Wergerandin di jiyana zimanan de roleke gelek girîng û sêdar dilîze û wê dewlemend dike. Ne tenê wisa, lêbelê gelek têrm û bêjeyan li ferhenga zimên û jiyana wî zêde dike. Ta roja îro wek tê xwestin wergerandin derbasî jiyana zimanê Kurdî nebû ye, lewma jî mirov dikare bibêje: Ku zimanê Kurdî bi pir

gavan li paş maye, nemze di warê têrmên zanistî û teknolojyayê de.

Bêguman nivîskar, lêkolînan, zanyar û zimanperwerên Kurd dixwezin ku hemû şaxên zanistê bi zimanê Kurdî wergerînin. Belê; di van çend salên dawî de hin hewildan û kar hatine kirin, lê dema ku mirov wan mijarên wergerandî dixwîne, dibîne ku gelek têrm ji zimanên biyan hatine bikaranîn, ev tê wateya ku zimanê Kurdî ji aliyê têrman ve hinekî lawaz e.

Sedemên vê lawazbûnê ne ji ber ku zimanê Kurdî ne dewlemend e, ne jî lawazbûna nivîskar, lêkolînan û zanyarên Kurd e, lê sedema wê ya sereke ew e, ku zimanê Kurdî ji demeke dirêj ve nebûye zimanê dibistan, sazî û kargêriyê. Ya din hemû nivîskarên zimanê Kurdî li ba xwe û li dervî dibistanan fêr bûne. Ji aliyekî din ve jî, nivîskarên zimanê Kurdî yên ku xwedî berhem in, wan bi zimanine din xwendine û di pişt re fêrî zimanê Kurdî bûne.

Ji bo ku em karibin zimanê xwe ji têrmên biyan biparêzin û ji gelek nexweşiyên zimanî rizgar bikin, divê sazî û komeleyên zimên werin avakirin û rêvebiriya wan ji aliyê pisporan ve were rêvebirin. Ji

aliyekî din ve, divê konfiransên zimên werin lidarxistin û beşdarên wan ji zimanzan û zimanperwerên hemû zaravayên zimanê Kurdî bin. Ji bo çareserkirineke durust wê gelek baş û hêja be, ger li ser asta Kurdistanê komeleyek (korek) bi navê Komeleya Zimanê Kurdî were damezirandin û ji xebatkar û nivîskarên zimanê Kurdî re bibe lêveger û çavkanî.

Rola Nivîsandinê di Jiyana Zimên de

Wekî ku çawa di jiyana mirov de ziman zor girîng û pêwîst e, herweha di jiyana zimên de jî rola nivîsandinê girîng û pêwîst e. Eger di riya zimên re hemû warên jiyana mirovahiyê geş û dewlemend dibin, herweha jiyana zimên û mirovahiyê jî di riya nivîsandinê re pêşve diçe, çalak û dewlemend dibe.

Dahênana nivîsandinê firkeke pir hêja û sûdar xiste jiyana zimên û mirovahiyê, wê rê li pêş hemû beş û şaxên zanistê berfireh, serast û hêsan kirin û herweha di avakirina şaristaniya mirovahiyê de roleke pir girîng lîst.

Berî dahênana nivîsandinê qonaxeke gelek dirêj di ser dîroka mirov û zimanê wî yê dengkirinê re derbas bûye, ango qonaxa dîrokî ya dengkirinê pir ji ya nivîsandinê dirêjtir û kevintir e. Ew qonax û dîroka dirêj ji jiyana mirovahiyê, hîn ji aliyê zanyar, lêkolînan û dîroknasan ve baş nehatiye danasîn û zelalkirin.

Çendî miletek û zimanê wî li pêş û dewlemend be, bê nivîsandinê nikare agahiyên jiyana xwe biparêze û

bide ber destên nifşên pêşerojê, ne jî dikane wek tê xwestin xizmeta zanist û şaristaniyê bike. Tenê bi hevkarîya mirov, zimên û nivîsandinê zanist, şaristanî û hemû warên jiyane pêş ve diçin. Hemû şax û cureyên zanistê yê felsefî, olî, hunerî û wêjeyî... HWD, di riya nivîsandinê re tî xwendin, fêrkirin û belavkirin.

Eger ne ji nivîsandinê ba, yek agahî ji dîroka mirovahiyê nedihat nasîn. Mirov dikare bêje: Ku nivîsandin neynika dîroka şaristaniyê ye. **"Mirov bikaranîna nivîsandinê hemû hest û ramanên xwe ji hawîrdora xwe re dide nasîn"**.¹ Wan di erşîva dîrokê de diparêze, da ku nifşên siberojê wan hest û ramanina bixwînin û sûdê jê wergirin. Zimanzanîn dibêje: **"Eger ne ji nivîsandinê ba, hemû ramanên mirov wê di mejiyê wî de bimirana, bê ku kesekî sûd jê werbigirta"**. Mirov hemû berhemên mejî û warên jiyana xwe bi nivîsandinê belge û tomar dike.

Eger mirov bixweze wêneyên tîpên nivîsandinê yê ku di dema niha de bikar tî bişopîne, dê nas bike ku wêneyên wan ne ji nişkê ve hatin danîn, lêbelê

¹ - Îlyas Bîtar. Abeya Fînîqî ya bi nîşandane (E).

ta gîhane şêweyên xwe yên ku niha bi wan têne nivîsandin di gelek qonaxan re derbas bûn. Di dîroka nivîsandinê de gelek caran wêneyên wê yên nivîsandinê hatine guhartin û hertim mebest ji wan guhartinan hêsankirin û zelalkirina wê bûye.

Bêguman pêşveçûn, guhartin û hêsankirina şêweyên tîpên nivîsandinê ji encama pêşketina mejî û hişê mirov e, ango her ku mejiyê mirov bi pêş diket wî guhartinên pêwîst dixistin şêwe û rêbazên nivîsandinê.

Berî ku nivîsandin derbasî jiyana zimên bibe, jiyana mirovahiyê jiyaneke ne rêxistinî bû, jiyaneke nêzîkî tewşenkiyê bû. Ango dîroka jiyana mirovahiyê ya berî dahênana nivîsandinê, tucarî wekî ya piştî dahênana nivîsandinê nabe, ji ber ku nivîsandinê beşekî pir fireh ji jiyana civaka mirovahiyê xiste warê rêxistinê û tewşenkiya wê rakir.

Berî ku mirovên hişmend di gundên çandiniyê de bi cîwar bibin, wan hest û ramanên xwe li dîwarên şikeftan, li ser zinar, lat û qehfîkên ji axa şewitî dinivîsandin û bi wêneyên curbicur nîgar û şirove dikirin. Dîroka vê şeweya nivîsandinê vedigere berî deh hezar sal. Zimanzan, lêkolînan û dîroknas

nivîsandina serdema dîrokî ya berî ku mirov derbasî jiyana çandiniyê bibe wê (**Nivîsandina wêneyî**) bi nav dikin.¹

Rêbaza nivîsandina wêneyî nikanîbû hemû hest û ramanên mirov bi zelalî têr şirove bikirana û nemaze hestên şîn û şahiyê, ji ber wê jî mirovên wê demê rêbaza nivîsandinê guhartin û ji her dengekî re nîşaneke taybet danîn.

Zimanzan û zanyarên erkolojî qonaxa dahênana wêneyên dengên zimên li gelê SOMERÎ vedigerînin û wê bi (Nivîsara Mîxî) nav dikin. Hin ji lêkolînavan dibêjin: Nivîsara Mîxî û Hîroglofî ya Fer'onîyan di yek serdemê de hatibûn danîn û dîroka herdiyan li salên 3000 î B.Z vedigerînin.²

Nivîsara Mîxî di destpêka xwe de ji (1000) diropî pêk hatibû. Li sala 2500 B.Z ji (1000) diropên

- Hîroglofî: Bêjek Yûnanî ye, wateya wê (Nivîsandina Pîroz) e. Yê ku nav li vê nivîsandinê kiribû dîroknasê Yûnanî HÎRODOT bû. Ew di sedsala pêncan a berî zayînê de jiya bû. Hin zanyar jî dibêjin Hîroglofî bêjeyeke hevdudanî ye. Hîro: Pîroz. Gilîf an xilîf: Wêne, yan kolan. Ango Hîroglofî: Wêneya pîroz.

- Yê ku yekem car nivîsa Mîxî ji hev kir û ew xwend Jorj Ferîdrî Girotnifînd ê Almanî bû. Nav li wê bû nivîsara Mîxî, ji ber ku pênuşa ku ew nivîser pê hatibû nivîsandin serê wê sêkujî wek serê mîxan bû.

curbecur dakete (800) dirop. Piştî ku sed û pêncî sal di ser wê kurtkirinê re boriyan diropên wê daketin (600) û di destpêka 2000 B.Z de hejmara diropên nivîsara Mîxî daketin (500) dirop.¹

Di serdema nivîsara Mîxî de bêjeyên ji zêdetir kîtekê hatin bilêvkirin û derbasî jiyana zimê mirovahiyê bûn. Li gor raporên erkolojî û lêkolînên zimanzanan, hemû qonaxên pêşketina zimanê mirovahiyê di welatê Mezopotamiyayê de dest pê kirine. Gelek ji dîroknaş û zimanzanan dîroka nivîsarên kevnar wisa belge dikin:

- Nivîsara Hîroglofî ya Misrî û Hitîti (3110)an B.Z.
- Nivîsara Horî (1400) B.Z. Li welatê Mezopotamiyayê bi kar dihat.²
- Nivîsara Aramî (110)an B.Z.
- Nivîsara Îranî (1000) B.Z destpêka wê li Îranistanê bû.
- Li sala (876)an B.Z, pêşveçûna nivîsara Erebî dest pê kir.

¹ - Fewzî Reşîd. Rêzimana Zimanê Someriyana. R 21.

² - Fewzî Reşîd. Rêzimana Zimanê Someriyana. R 26.

- Li sala (200) B.Z, abeya Latînî hat bikaranîn û çespandin.

- Li sala (100) B.Z, nivîsara Farisî li bakurê rojhilata Îranistanê hate bikaranîn.¹

Li gorî lêgerîn û lêkolînên dîroknasan abeya Ogarêtî, Îranî û Mîdî ji abêya Mezopotamiya ya kevnar hatibûn wergirtin û di wan serdemên dîrokî de, her nivîsarek bi tîpa sererêz a abêya xwe dihate binavkirin.

Tîpa sererêz a abêya Misrî (**Alûf**) bû. Wan abeya xwe (**Alûf**) bi lêv dikirin.

Tîpa sererêza abêya zimanê Êbrî (**Elêf**) bû û ya duyem jî (**bê**) bû. Wan abêya xwe (**Elêfbê**) bi lêv dikirin.

Tîpa sererêza abêya Yûnanî (**Elfa**) bû, ya duyem jî (**bêta**) bû. Wan abêya xwe (**Elfabêta**) bi lêv dikirin.

Nivîsara Yûnanî ya kevnar li salên (800 - 700) B.Z nivîsandin û xwendina wê ji rast ve dest pê dibû.

¹ - Ji bo mijara dîroka nivîsandinê û nivîsara Mîxî baş û fireh binasî, li Fewzî Reşîd Rêzimana Zimanê Someriyana vegere.

Li gor zimanzanan hemû abêyên Latînî ji abêya Yûnanî ya kevna şax vedane, ango ew bingeha hemû abêyên Latînî ye. Li salên (600 - 500) B.Z, abêya Yûnanî ya kevna di riya bajarê Laytomê¹ re derbasî giravên Îtaliyayê bû. Li wê demê gelê Etrotiskî² di wan giravan de dijîya. Etrotiskiyan hin tîpên abêya Yûnanî xistin nav abêya xwe û di pişt re wan herdu tîpên (y) û (z) li abeya Latînî zêde kirin. Wê ûştê jî di rêzkirina tîpên abêya Latînî ya dema niha de herdu tîpên (y) û (z) li dawiyê hatine danîn.

Abêya Latînî ya ku li dema niha bi kar tê, şaxeke jî şaxên abêya Etrotiskî ya kevna e. Abêya Etrotiskî jî aliyê rast ve dihat nivîsandin û xwendin. Herweha abêya Latînî ya vê demê jî di destpêka xwe de wekî ya Etrotiskî dihat nivîsandin û xwendin. Bi demê re rola abêya Etrotiskî ya kevna teng bû.

Li beramberî tengbûna xelex û bikaranîna abêya Etrotiskî, rola abêya Latînî ya nûjen ferehtir dibû. Lê

¹ - Abêya Latînî navê xwe jî navê bajarê (Laytomê) wergirtî ye. Laytom: Bajarekê Etrotiskiyan bû. Piştî imperetoriya Romayê hat damezirandin, ew bajar kete bin destê Romayê.

² - Etrotiskî: Navê miletekî bû. Berî imperetoriya Romayê bi pir salan, gelê Etrotiskî li bakurê Îtaliyayê jîyan dikir.

ta abêya Latînî gihaye şêweya xwe ya ku li dema niha bi kar tê, di gelek qonaxên guhartinê re derbas bû.

Yek ji sedemên ku hîşt rola abêya Latînî roj bi roj di xaknîgariyeke gelek berfireh de were belavkirin û bikaranîn, berfirehkirina sînorê imperatoriya Romayê bû, ji ber ku imparatoriya Romayê abêya Latînî bi kar tanî û li wê serdemê Romayê biryar da ku hemû milletên di bin destlatdariya wê de bûn, divê abêya Latînî bi kar wînin.

Li gor bîrdoza zanistî, tevî ku bêtirî dehhezhar sal ve nivîsandinê dest pê kiriye, lê ta roja îro zimanên nivîskî negihane (50%) û di dirêjîya dîrokê de hertim ziman, nivîsandin û şaristanî hev temam dikin, ango yek bê ya din pêşve naçe.¹

1 - Li gor raporên dîroknas û pisporên zimanên kevnar, destpêka nivîsandinê li ser dîwarên şikeftên, ku mirovan ji xwe re kiribûn mal hatiye nivîsîn, û şêweya wê nivîsandinê ji wêneya siruşt û ajalan hatibû wergirtin. Lê dema di herêma Mezopotamiya de û ji aliyê gelê Somerî ve nivîsandina Mîxî hat dahênan, nivîsandin kete asta pêşketinê û dîroka şaristanyê derbasî jiyaneke nû bû.

Malbatên Zimanê Mirovahiyê

Jiyana zimên wek hemû şaxên zanistê yên din ji aliyê zanyar, lêkolînavan û dîroknasan ve gelek lêkolîn û vekolîn hatine kirin û ta roja îro jî nehatine bidawîkirin, ji ber ku tucarî zanînan ranaweste û hertim rastiye nû tîne meydanê.

Wekî ku çawa ji her miletekî re netewek û xaknîgariyek heye, herweha ji her zimanekî re jî malbateke zimanî heye. Bêguman binavkirina malbatên zimên, her zimanek ji kîjan malbatê ye û çima ji wê malbatê ye? Parvekirin û dabeşkirina wê ne bi tewşenkî çêbûye. Di vî warî de kar û xebatîne zanistî ji aliyê zanyarên zimên û dîroknasan ve hatine kirin û hin bîrdoz jî hatine danîn. Ango tiştek ji xwe berê natê meydanê û ne jî pêşvebirin çêdibe.

Di vî warî de bîrdoza zanyar û zimanzan **Mixs Molêr** yek ji bîrdozên ku bi şewakî fireh û zanistî li ser malbatên zimanê mirovahiyê rawestiyê. Ev bîrdoz malbatên zimên li gor hevgerêdanên xaknîgarî, dîrokî û civakî dabeş dîke û zimanê mirovahiyê dabeşî sê malbatên sereke dîke:

- Malbata zimanên Samî û Hamî.
- Malbata zimanên Toranî.
- Malbata zimanên Hido-Uripî.¹

Ji ber ku zimanê Kurdî ji malbata Hido-Uripî ye, emê hinekî bi firehî li ser vê malbatê rawestin.

Malbata Hido-Uripî parve heyşt famêleyan dibin, ew jî ev in:

1 - Zimanên Hido-Îranî: Di hin jêderan de bi navê zimanên Arî tên binavkirin û parve du koman dibin:

a - Koma zimanên Hindî: Sensekrîtî, Birakrîtî û zimanê Hindî yê nûjen....H.W.D.

b - Koma zimanên Îranî: Farisiya Îranî ya kevnar, Kurdî, Zindî (Evistayî), Behlewî, Farisiya Îraniya nûjen û Esîtî (zimanê Qoqaza navîn û Evganî).... H.W.D.

¹ - Dr. Elî Ebdilwahêd Wafî. Zimanzanîn. R. 124.

* Di sala 1823an de KILABIROT ji bo zimanên malbata Hido-Uripî destnîşan bike, wê têrma Hido-Cirmanî danî û bi kar anî. Pişt re hin zimanzanan ev têrm bi kar anîn, lê hin zimanzanan jî ew bi kar nanîn, wan têrma Hido-Uripî bi kar anîn û li ser serê wan zimanzan BOB.

Ji ber ku zimanên herdu komên Hindî û Îranî gelek ji hev nêzîk in, wê lomê jî zimanzanên nûjen van herdu koman bi zimanên Hindo- Îranî bi nav dikin.

2 - Zimanên Cirmaî: Parve sê koman dibin:

a - Zimanê Cotî: Li gor lêkolînên dîrokas û zimanzanan ew zimanê hozên (êlên) Cotî bû. Welatê Cotiyan Cirmaniya Rojhilat bû. Ev teqez dike ku zimanê Cotî yek ji zaravayên Kurdî yên kevnar bû. Ji ber ku li vekolînas, dîrokas û lêkolînavan Cotî (gotî) ji bapîrên Kurdan yên kevnar bûn û li Rojhilata Navîn xwedî şaristanî bûn û bandora şaristaniya wan li piraniya miletên vê herêmê hebû.

b - Koma zimanên Cirmaniya bakur: Îslandî, Danîmarkî, Siwêdî û Nerwêjî.

c - Koma zimanên Cirmaniya Rojava: Îngilîziya kevnar, Seksonî, Îngilîziya nûjen û Holandî.

3 - Koma zimanên Êxriqî: Zimanên Yûnanî yên kevnar û zimanên Yûnaniya nûjen.

4 - Koma zimanên Îtalî: Esîkî, Emîrî, Latînî û hemû zimanên Romanî yên ku ji Latînî şax vedane wek: Firansî, Birtogalî û Spanî (Êspanî).

5 - Koma zimanên Seltî: Ev zimanan di zimanên Îngilîzî, Firansî Spanî de hatin helandin.

6 - Zimanên Beltîkî û Silafî: Ev dabeşî du koman dibin:

A - Zimanên Beltîkî: Zimanê Litwanî û Bilarûsiya kevnar.

b - Zimanên Silafî yan Sêqêlbî: Zimanê Silafî yê kevnar, Rûsî, Bolonî, Tîşîkî, Sirbî, Kirwatî û zimanê Belgarî yê nûjen.

7 - Zimanên Ermenî.

8 - Zimanên Albanî.¹

Li gorî danasîn, şirovekirin û dabeşkirina malbatên zimanê mirovahiyê ji aliyê zimanzanan ve, diyar dibe ku malbata zimanên Hindo-Uripî ji hemû malbatên din firehtir û dewlemendtir e. Ji ber ku piraniya milletên cîhanê zimanên malbata Hindo-Uripî bi kar tînin. Wek milletên Uripî, Emrîkiya Bakur, Emrîkiya Başûr, Ustiraliya û beşekî mezin ji

* Ji bo mijara malbatên zimanê mirovahiyê baş binasî li Dr. Elî Ebdilwahêd Wafî. Zimanzanîn. Çapa duyem R.116, 124, 125, 126 vegere. Pirtûk bi zimanê Erebi ye.

miletên Asyayê wek Hindistan, Îran, Kurdistan, Qoqaza Navîn, Ermenistan û Evganistanê.....H.W.D.

Ji aliyekî din ve, piraniya milletên ku zimanên malbata Hindo-Uripî bi kar tînin di warê zanistê de gelek li pêş in, herweha di hemû warên jiyane de çalakvan in.

Hin lêkolînavan, zimanzan û dîroknas dibêjin: Uripa Rojhilat welatê pêşîn ê zimanên malbata Hindo-Uripî ye, lê piraniya lêkolînavan, zimanzan û dîroknasên cîhanê yê ku di warê zimanzanî de pîspor in û li ser serê wan **Miks MOLÊR** koka zimanên malbata Hindo-Uripî li Asiyaya Navîn vedigerînin.

Di dema niha de hin ji zimanên malbata Hindo-Uripî gîhane qonaxine gelek li pêş û di hemû şaxên zanistê de cihekî bilind wergirtine û derbasî jiyana hemû milletên cîhanê bûne û yek ji wan zimanê Îngilîzî ye.

Zimanê Îngilîzî yê ku ji malbata Hind-Uripî ye. Ev ziman di hemû warên jiyana zanistî de û li hemû welatên cîhanê roleke fireh û girîng dilîze, ango mirov kane bêje ku zimanekî cîhanî ye. Lê hin ji zimanên

malbata Hindo-Uripî li paş demê mane û di jiyana zanistî de kêmrrol in.

Mixabin zimanê Kurdî yek ji wan zimanên ku li paş maye û wek hemû zimanên malbata Hind-Uripî rola xwe di warên zanistê de nelîstiyê û hinekî li paş maye. Dema ku em vê rastiyê dibêjin, tucarî natê wateya ku zimanê Kurdî nikare rola xwe bilîze yan zimanekî di koka xwe de lawaz an kêmwate ye û ne di asta zanistê de ye. Na; tucarî ne wisa ye.

Zimanê Kurdî wek tê xwestin rola xwe di jiyana zanistê de nelîstiyê. Ji ber ku ji sedsalan ve gelê Kurd bîndest e û ji aliyê dijminan ve bê rawestandî û bi hemû pîlanan hewildana tunekirina zimanê Kurdî dikin. Ji aliyekî din ve zimanê Kurdî di dîroka xwe ya nûjen de nebûye zimanê sazî, dibistan, zanîngeh û navendên zanistî. Sedema wê jî ew e ku ji sedsalan ve Kurd nebûne xwedî dewlet û bi zimanên biyan dixwînin.

Dema ku di jiyana zimanekî de fêrkirin û perwerdekirin tune be, hîngê ziman ji jiyana karên zanistî dûr dimîne û bi demê re nexweş û lawaz dibe. Di baweriya me de hêdî hêdî zimanê Kurdî ji qonaxa

bêdengiyê derdikeve û derbasî qonaxeke nû dibe û di demek nêzîk de wê bibe zimanê hemû şaxên zanistê.

Dema ku em dibêjin Îngilîzî zimanekî cîhanî ye û zimanê Kurdî jî li paş maye, ev tê wateyê ku zimanên malbata Hindo-Uripî yên din asta wan di navbera herdu rewşan de dijîn, ango rola wan di hemû warên jiyana û zanistê de ne wek a zimanê Îngilîzî ne, ne jî wekî ya zimanê Kurdî ne.

Zimanên malbata Hindo-Uripî di hin warên zimanî de ji hemû yên malbatên din nemaze ji zimanên malbata Hamî û Samî cuda ne û hin ji wan cudatîyan ev in:

1 - Di zimanên Hindo-Uripî de ji bilî bêjeyên yekdengî yên dudengî, sêdengî, çardengî, pêncdengî û şeşdengî jî hene. Di bêjeyan de yekîtiya hejmara dengên nîne.

Di zimanên malbata Hamî û Samî de yekîtiya dengên heye, lê hejmara dengê bêjeyê dibin yek.

2 - Di zimanên Hindo-Uripî de hin deng (paşkît) bi raya bêjeyê ve dibin û deng û cureya bêjeyê didin nasîn. Dema ku cureya bêjeyê naskirî û xwedî wate

be, paşkît wateya wê diguhêre. Raya bêjeyê + paşkît = Berhema bêjeyê.

Nimûne:

Bêje	Paşkît	Bêjeya nû.
Dil	Dar	dildar
guh	dar	guhdar
çav	dêr	çavdêr
koç	er	koçer
çek	dar	çekdar

Di zimanên malbata Hamî û Samî de paşkît nînin.

3 - Di zimanê malbata Hîndo-Uripî de pêşkît bi pêş raya bêjeyê ve dibe û deng cureya bêjeyê dide nasîn. Dema ku cure û wateya bêjeyê naskirî be, pêşkît wateya wê diguhêre.

Nimûne:

Bêje	Pêşkît	Bêjeya nû.
girt	hil	<u>h</u> ilgirt
kir	ra	<u>r</u> akir
bav	zir	<u>z</u> irbav
kew	mê	<u>m</u> êkew

Di zimanên malbata Hamî û Samî de paşkît nînin.

4 - Eger pêşkît an paşkît ji raya bêjeyê tê rakirin, bêje sade dimîne û wateya wê tê guhartin.

Nimûne: Bêjeya (dil) navdêr e. Dema paşkîta (dar) bi wê dikeve, ew dibe (dildar).

Dil: Navdêreke sade ye. Dar: Paşkît e.

Dem a ku paşkîta (dar) bi navdêra (dil) a sade ve dibe, hîngê wateya navdêrê tê guhartin û rengdêreke xwedî wate pêk tîne.

Dil + dar = dildar. dildar = rengdêr e.

Bêguman her zimanek ji zimanên cîhanê cudawaziyên wî yên taybet hene û her zimanek di

civaka xwe de rola xwe baş dilîze. Dema ku mirov li dîroka şaristaniya mirovahiyê vegere, dê bibîne ku her zimanekî di serdemekê de rola xwe di avakirina şaristaniya wê serdemê de lîstiyê.

Bêje û Wate

Ji aliyê zimanzanan ve gelek lêkolîn û bîrdoz ji bo rêxstkirina watezanînê - watesaziyê - (sîmintîk) hatine kirin û hin ji wan ev in:

1 - Lêkolîn ji bo jêder û guhartina wateyên bêjeyan: Di hemû zimanan de û li gor serdemên dîrokî wateya gelek bêjeyan hatine guhartin. Eger mirov li jiyana zimanê mirovahiyê vegere û vekolîne, dê baş bibîne ku rûdawa guhartina wateya bêjeyan rûdaweke normal e, ji ber ku hertim ziman xwe li gor demê nûjen dike û di wê nûjeniyê de wateya hin bêjeyan tê guhartin.

2 - Lêkolîn di warê kesandina bêjeyan de û guhartina pêkhatina wan li gor wateyê: Di zimanzanînê de cureyên van lêkolînan bi têgeha (morfolojî) tê binavkirin. Hemû lêkolînên ku di warê watezanîn û bêjezanînê de hatine kirin, ewan teqez dikin ku çendî jêder û wateya bêjeyê zelal û ne ji zimanekî biyan be, ewqas ew cihê xwe di ferhenga zimên de digre, dijî û li pêş pêlên guhartinê pêdar dimîne.

Di hemû bîrdozên zimanzanînê de ji her bêjeyekê re sê pîvaneyên sereke û bingehîn hene **deng, wate û wêne**. Dema ji van hersê pîvanan yek kê m bibe, beşekî bingehîn ji bêjeyê tê birîn.

Nimûne:

Dema kesek dibêje (sêv) berî her tiştî wêneya wê li bîra mirov tê, di pişt re tê nasîn ku ew ji fêkiyan e û tê xwerin. Yanê bêjeya (sêv) berî her tiştî deng e, di pişt re wêne ye û piştî wêneyê jî wate ye.

Tevlî ku em di demekê de dijîn bi pêşketinên zanistî û tîknolojî tê danasîn û roj bi roj afirandinên curbecur hemû warên jiyane dewlemend dikin, lê bê (**deng, wate û wêne**) kesek nikane bêjeyekê pêk bîne. Ji ber ku ji pêkanîna her bêjeyekê re ew sê mercina pêwîst in.

Zimanzan (**Baskal**) dibêje: "**Eger di hevokê de wateya bêjeyekê ne zelal be, wateya wê hevokê tam nayê naskirin**". Bêguman ev gotineke rast û zanistî ye. Divê wate û ramana her bêjeyekê ji aliyê kesên ku wê bi lêv dikin, guhdar dikin, dinivîsin û dixwînin ve zelal naskirî be. Ma gelo bêje bê wate dibe?! Ziman ji

bêjeyan pêk tê û ji her bêjeyek wateyekê diyar dike, ango tişteki dide nasîn.

Zimanzanê Almanî Bob dibêje: ” Çendî lêvkirina bêjeyê li ser zimanê mirov nemaze li ser zimanê zarokan sivik û hêsantir be, ewqas ew têrm cihê xwe di zimên de digre”.

Zimanzanê cîhanî Marsîl Logan dibêje: "Di dîroka zimên de nas e, ger bêje ne xwedî wateyeke zelal be û ew ji dengên rasteqînî yên wî zimanî nehatibe danîn û teşekirin, ew bêje di jiyana wî zimanî de biyan e".

Zimanzan Jakbisin dibêje:” Mebest ji çêkirina bêjeyê şirovekirina wateyekê ye, divê bêje pir bi zelalî wateyê şirove bike”. Ji her zimanekî re sîstem û bingehên zimanî yên taybet hene wek deng û rêziman... H.W.D. Dema ku bêjeyek an têrmek were çêkirin, divê li ser van bingehan were pêkanîn:

- 1 - Dengên bêjeyê ne ji zimanekî biyan bin.
- 2 - Bêje wateyekê bide û wateya wê zelal be.
- 3 - Bêje cihê xwe di zimên de bigre û ne vajoyî rêziman be.

Arîşeya Zimanan

Rûdawa arîşeya ku di navbera zimanan de çêbûye û hîn jî heye, ne rûdaweke nû ye. Di dirêjîya dîrokê de û ta roja îro hertim zimanên milletên hevsînor û carina jî yên ne hevsînor jî bi hev re ketine arîşeyan û bandorên xwe yên zimanî li jiyana hev kirin. Wekî ku çawa di navbera hemû zindîyan de arîşe ji bo hebûn û berdewamiya jiyanê çêdibin, herweha di navbera zimanan de jî hene. Dema ku arîşe bi şewakî pîlan û pilangerî ji aliyê hin rêxistin û destlatdaran ve û bi mebest çêdibin, hîngê karekî ne normal, ne rewa û ne mirovatî ye.

Eger mirov bi rêbazên zanistî li ser rûdawa arîşeyên ku di zimanan de çêbûne raweste û baş raçav bike, wê bibîne ku ji wan arîşeyan re hin sedemên bingehîn hene:

1 - **Rûdawa Koçberiyê:** Koçberî beşek ji jiyan û dîroka mirov e. Mirov, koçberî û hin bûyer û rûdawên ku jiyana mirov di wan re derbas dibe, guhartinan dixin warên jiyan, civak û milletan. Li gor dîroknas diyar dikin ku koçberiyê beşek ji dîrokê ye, herweha

dîrok jî beşek ji koçberiya mirov û miletan e. Yanê di gelek serdeman de koçberiyê hem dîrok, hem jî şaristanî ava kirine. Bêguman koçberî bandora xwe li jiyana zimên jî dike.

Dema ku miletek ji welatê xwe koçberî welatekî din dibe, pir dirêj nake arîşeya zimanî di navbera zimanê herdu miletan de dest pê dibe. Di wê rewşê de miletê ku di warê rewşenbîrî, zanistî û şaristaniyê de hêzdar e, zimanê wî zora zimanê din dibe û encama serkeftinê werdigre. Lê encam ne tam serkeftin e, ji ber ku herdu ziman bandorê li hev dikin û zimanê ku di wê nakokiyê de bi ser dikeve, hin bêjeyan ji zimanê din derbasî nav jiyana xwe dike û li dawiyê zelal namîne.

Di dîroka jiyana zimanan de gelek rûdawên wisa çêbûn û hîn jî çêdibin, lê carina arîşe dirêj dike, nemaze dema ku asta herdu zimanan di warên rewşenbîrî û zanistî de bilind be. Li dawiyê herdu ziman bandorên xwe yên zimanî li hev dikin, û carina jî di wî welatî de herdu ziman bi kar tên.

Di serdemên dîrokî yên kevinar de carina tevahiya miletekî koçî nav miletine din dibû, hîngê arîşeyê di navbera zimanên wan de dest pê dikir û bandorên

zimanî li hev dikirin. Ta roja îro jî ew bandorina mane û ne ewqas pirsgirêk in.

2 - Dagîrkerî: Dema ku dewletek an jî rêjîmek miletekî dagîr dike û destên xwe dide ser hemû warên jiyânê. Di gava yekem de dagîrker hewil dide ku nasnameya rewşenbîrî ya wî miletî biguhêre û nasnameya xwe ya rewşenbîrî di jiyana wî de biçîne. Ji ber ku ev kar di riya zimên re çêdibe, lewma berî her tiştî arîşe di navbera zimanê dagîrker û yê miletê bindest de dest pê dibe.

Ziman û nasnameya rewşenbîrî ya her miletekî hebûna wî diparêze. Dema ku miletek dest ji zimanê xwe berdide û zimanê dagîrker bi kar wîne, hîngê nasnameya wî ya rewşenbîrî û netewî zûtir tê guhartin. Li gor dîroknaş û zimanas diyar dikin, bi sedan ziman hebûn wan nikanîbûn xwe ji zimanê dagîrkeran biparastana, ji ber wê jî di hin zimanên din de hatin pişaftin.

- Hin qonaxên ku zimanên hevnaok di wan re derbas dibin:

1 - Qonaxa yekem: Zimanê hêzdar her demekê hejmarekê ji bêjeyên xwe derbasî jiyana zimanê din

dike. Bi vê rêbazê zimanê din lawaz dike û hêdî hêdî reseniya wî ya zimanî tîk dibe.

2 - Qonaxa duyem: Piştî ku zimanê hêzdar di qonaxa yekem de bi ser dikeve, hin dengên wî yên zimanî di lêvkirina bêjeyên zimanê din de cihê xwe distînin. Dema ku dengên zimanî yên biyan derbasî jiyana zimanekî dibin, hîngê ziman ji zelaliya xwe ya zimanî dûr dikeve.

3 - Qonaxa sêyem: Di vê qonaxê de zimanê ku gelek bêje û hin dengên zimanî ji zimanekî din werdigre, pêdariya wî lawaz dibe û hêdî hêdî reseniya xwe ya zimanî derdide. Dema ku zimanek rêzimanê zimanekî din derbasî jiyana xwe ya zimanî dike, pirtir lawaz dibe û ji pifaştinê ve nêzîk dibe.

Di nîvê yekê yê sedsala bîstê de zimanê Firensî li hin welatên `Ereban wek Cezawîrê bi zimanê `Erebî re kete arîşeyê û di demeke kurt de bandora xwe li zimanê `Erebî kir. Ta roja îro gelê Cezawîrê nikane xwe ji bandora zimanê Firensî rizgar bike.

Ji demeke dirêj ve zimanê Kurdî digel zimanên dagîrkerên Kurdistanê di arîşeyeke zimanî pir dijwar de ye, ji wan zimanina: Zimanê `Erebî, Tirkî û Farişî

ne. Bêguman wan zimanan hin bandor li zimanê Kurdî kirine, lê nikarîn zimanê Kurdî tune bikirana. Zimanê Kurdî bi pêdariyeke cudawaz li ber xwe da û reseniya xwe ya zimanî parastiye.

Ji aliyekî din ve zimanê Kurdî bandora xwe ya zimanî kêm zêde li jiyana wan hersê zimanina kiriye. Eger mirov li ferhengên wan hersê zimanina vegere û baş raçav bike, ewê bibîne ku bi sedan bêjeyên kurdî derbasî jiyana zimanê `Erebî, Tirkî û Farişî bûne. Cihê xwe di ferhengên wan de girtine û ta roja îro bi kar tên.

- Çima zimanê `Erebî nikare zora zimanê Kurdî bibe?

Bêtirî hezar salî ye ku zimanê Kurdî bi yê `Erebî re di arîşe û berxwedaneke zor dijawar de ye. Nemaze piştî ku ola Îslamê derbasî nav gelê Kurd bû. Hin sedeman nehîştin ku zimanê `Erebî zora zimanê Kurdî bibe:

1 - Zimanê Kurdî û zimanê `Erebî ne ji yek malbata zimanî ne. Ji ber wê jî dengên zimanê `Erebî nikarîn bi hêsanî derbasî jiyana zimanê Kurdî bibin.

2 - Jîngeha xaknîgarî ya Kurdistanê roleke gelek girîng di parastina zimanê Kurdî de lîstiyê. Gelek herêmên Kurdistanê ji bandora zimanê `Erebî dût bûn û nikarî bi hêsanî derbasî nav Kurdan biba. Ji aliyê dîrokî ve di serdemên dîrokî yên pêşîn de rola zimanê Kurdî di avakirina şaristaniyê de ji zimanê `Erebî dewlemendtir e.

3 - Zimanê `Erebî di riya ola Îslamî re bandora xwe li zimanê gelek miletan kir, lê bandora wî li zimanê Kurdî kêmtir bû. Eger zimanê `Erebî zimanê ola Îslamî ye, herweha zimanê Kurdî jî zimanê ola Ezdahî ye. Ji ber wê jî zimanê `Erebî nikarî bi hêsanî zimanê Kurdî di xwe de bipişafta û tune bikira.

Di serdema Osmaniyan de zêdetirî heftê êrîş hatin ser Kurdên Ezdahî, ji bo wan tune bikin. Wek em dizanin hemû qewlên ola Ezdahî bi zimanê Kurdî hatine nivîsandin û hin ji reseniya zimanê Kurdî parastine.

Ji aliyekî din ve wekî ku çawa Qurana pîroz zimanê `Erebî parastiye, herweha pirtûka Avista ya ola Zerdeştî jî di gelek serdemên dîrokî de zimanê Kurdî parast, ji ber ku bi Kurdî hatibû nivîsandin.

- Çima zimanê Tirkî nikare bandorên xwe yên zimanî li zimanê Kurdî bike?

Li gor zimanzanînê bersiva vê pirsê weha ye: Eger miletek ne xwedî şaristaniyeke dewlemend be, tucarî zimanê wî nikare bi hêsanî bandorên xwe yên zimanî li zimanê milletên xwedî şaristanî bike.

Dema ku mirov li dîroka şaristaniya mirovahayê vegere û raçav bike wê bibîne, ku gelê Kurd di gelek serdeman de şaristanî ava kiriye û bandora wê şaristaniyê li gelek milletên Rojhilata Navîn hebû. Di wan sedeman de Kurdan bi zimanê xwe şaristanî ava kirin. Ma gelo rola Tirkan û zimanê wan di avakirina şaristaniyê de heye?! Vêca ku hin dixwezin derewan li dîroka şaristaniyê bikin, hîngê karekî din e.

Piraniya zimanzan û dîroknasên cîhanî afrandin û dahênana nivîsandinê li gelê Somerî û li herêma Mezopotamiyayê vedigerînin. Di lêkolînên xwe de teqez dikin ku Somerî Kurd bûn.

Bêguman dahênana nivîsandinê di avakirina şaristaniya mirovahiyê de roleke bingehîn lîst û hemû warên jiyana mirovahiyê bi pêşve birine.

Di gelek serdemên dîrokî de zimanê Kurdî ne tenê di xaknîgariya Kurdistanê de bi kar hatiye, lêbelê sînore Kurdistanê derbas kiribû. Di serdema dewleta Mîdî de sînore zimanê Kurdî ji zincîra çiyayên Zagrosê ta Deriyaya Sipî bi kar dihat û wek nas e ku dewleta Mîdî ji aliyê avakirina şaristaniyê ve dewleteke pir çalak bû. Civaka Mîdî di warê zanistê de nemaze di felsefê de civakeke li pêş bû. Di wê serdemê de û di civaka Mîdî de pirtûka Avista ya Zerdeştî bi zimanê Kurdî hate nivîsandin.

Ji aliyekî din ve hin ji gelên ku sînordarên dewleta Mîdî bûn, bi ola Zerdeştî bawer kirin û di riya pirtûka Avista ya pîroz re zimanê Kurdî derbasî jiyana wan gelan bû. Ji berî wê jî sînore bi karanîna zimanê Kurdî, nemaze di serdema Mîdiyan de gelekî fireh bû.

Lêkolînavanê Almanî **Wêlv** dibêje: "Piştî ku me çend salan lêkolîn di girê Etşanê de kir, em gîhane encamê ku cih û şûnewarekî Mîtanî ye. Di dema Mîtaniyan de navê wê Kişwera **Alalaxê** bû. Li sala 2700î berî zayînê hatiye avakirin". Didomîne û dibêje: "Belgeyên ku ketibûn ber destên me, di wan de hatibûn nivîsandin ku ji (%40) navên Mîtanî bûn û serbazê leşgerî yê

kişwera Alalaxê navê wî Zikreş bû. Di kişwera Alalaxê de zimanê êlên Mîtanî bi kar dihat”.¹

- Çawa zimanên hevsînor bandorên zimanî li jiyana hev dikin?

Dema ku du millet hevsînor bin, bi rêbazên curbecur digel hev têkildar dibin û di riya wan têkildariyan re zimanê herdu miletan bandorê li hev dikin. Her ku tevger û çalakiyên têkildariyê di navbera wan de pir dibin, ewqas bêje û têrman ji hev werdigrin. Dema di navbera herdu zimanên têkildar de çalakî didomînin, herdu ziman di aliyê deng û rêzîmên de bandorê li hev dikin.

- Rola pêwendiyên bazirganî û rewşenbîrî di arîşeya zimanan de:

Dema ku pêwendiyên bazirganî di navbera du gelên - dewletên- zimancuda de çêdibin, navên tiştan wek xwerin, cil, tiştên teknoloji... H.W.D, bi hêsanî

¹ - Li kovara El Miqtetef (المقطف) hejmara miha Çile ya sala 1936 an. Rûpel 527 an vegere. Li El Miqtetef (المقطف) hejmara miha Hêzêrana sala 1938 an. Rûpel 44 an vegere. Qeyser Sadir. Şaristaniya Mîtaniyan. El Miqtetef. Hejmara yekê Hêzêrana sala 1938 an. **Têbîn:** Ev kovar bi zimanê Erebi ye û hemû gotarên wê bi pênuşên lêkolînan û serokên komîtên lêkolînê ye ku li şopewarên rojhilat de xebitîne û nemaze li Sûriyê û herêma navbera çemên Dicle û Ferêt in.

derbasî jiyana zimanê gelê ku wan tiştan werdigre dibin. Hin ji zimanzanan û li ser serê wan Marsil Logan dibêje: **"Eger bêjeyek ji zimanekî derbasî zimanekî din dibe û piraniya wî miletî wê bi kar bînin, bi demê re dibe bêjeyek ji wî zimanî û xwe di ferhenga wî zimanî de diçespîne"**. Dema mirov jiyana kîjan zimanî ji zimanên cîhanê vekolîne, bi sedan nimûneyên wisa hene.

Têkildariyên çand û rewşenbîriyê jî arîşeyan di nav zimanan de peyda dikin. Dema ku pêwendiyên rewşenbîrî di navbera du miletan an jî du dewletên zimancuda de ava dibin, arîşeya zimanî di nav zimanê wan de dest pê dibe, nemaze di warê têrmên zanistî de.¹

¹ - Dema mirov li ferhengên zimanên Tirkî, farisî û Erebî vegere û wan baş bixwîne, ewê di wan de bi sedan bêjeyên Kurdî bibîne.

Ziman û Şaristanî

Mirov, ziman û şaristanî wek mirov, dil û xwînê ne, ango mirovên bê dil û bê xwîn mirî ne. Herwaha miletê bê şaristanî miletekî mirî ye. Vêca rola zimên di avakirina şaristaniyê de çi ye?

Têkildarî û pêwendiyek di navbera zimên û şaristaniyê de heye û tucarî bê hev nabin. Wekî ku çawa rola zimên di pêşvebirina mirovahiyê de heye, herweha di pêvebirina şaristaniyê de jî heye. Ji aliyekî din ve rola şaristaniyê jî di pêşvebirina zimên de heye.

Her ku miletek di warê şaristaniyê de pêş ve diçe, bandora wê pêşveçûnê li zimanê wî miletî dike.

Dema pêşketin dikeve jiyana wêje, raman, felsefe, koltor, warên perwerdekirinê û hemû karûbarên girêdayî bi sîstema civakî ya miletekî, bandora wê pêşketinê bi şêwakî erênî li jiyana zimanê wî jî dibe. **“Pêşketina zimanê her miletekî bi pêşketina wî ya şaristanî ve tê girêdan”.**¹

¹ - Dr. Elî Wafî. Zimanzanîn. Çapa 1944an. Rûpel 16.

Bêguman dema miletek ji jiyana gundîtî û çandiniyê derbasî jiyana bajarvaniyê dibe, gelek guhartin di jiyana wî de çêdibin. Ew millet ji jiyana çandiniyê derbasî jiyana bazirganî, pêşesazî û warên zanistiyê dibe. Piştî ku ew millet derbasî wê jiyana û qonaxa nû dibe, hêdî hêdî zimanê wî jî di hemû waran de nûjen û firehtir dibe.

Miletê ku şaristaniya xwe bi zimanê xwe yê zikmakî ava bike, bêguman ew şaristanî bi navê wî tê danasîn û kesek nikane wê şaristaniyê bi dîroka miletekî din ve girêde. Lê dema ku miletek hemû warên şaristaniya xwe bi zimanê miletekî din (biyan) ava bike, ew millet ne xizmeta dîroka xwe û ne jî xizmeta zimanê xwe dike û li dawiyê şaristaniya wî bi navê wî netê nasîn. **“Eger şaristanî bi zimanê kîjan milletî were avakirin, ew şaristaniya bi navê wî milletî tê nasîn”.**¹

- Bandora xaknîgariyê li jiyana zimên:

Siruştî xaknîgarî ya her welatekî bandora xwe li zimanê niştecihên wî welatî dike û li gor vekolînên zimanzan, lêkolînvan û dîroknasan, milletên ku li

¹ - Hinrî Dolakruwa. Ziman û Raman. Çapa 1930î rûpel 43.

xaknîgariyên beyabanî dijîn zimanê wan kêmbêje ye, lêvkirina wî sert û giran e, rêzimanê wî ne li saz e û nikare di warên zanistê de rola xwe bilîze. Lê milletên çiyayî û deştî (yên ku li çiya û deştan dijîn) zimanê wan pîrbêje, nazik û dewlemend e û dikare rola xwe di hemû warên zanistê de bi şêwakî pîr fireh bilîze.

Eger mirov li dîroka şaristaniya mirovahiyê vegere dê bibîne, ku di hemû serdemên dîrokê de şaristanî li çiya, deşt û nêzîkê jêderên berdewamiya jiyânê wek çem, derya û cihên çandiniyê hatiye avakirin û zimanê wan jîngehan ji yê jîngehên beyabanan dewlementir û pêşketîtir e.

Gelo kesek kane li pêş pêşketin û pêşvebirina zimên bisekine?

Bêguman kesek nikane li pêş pêşketina zimên û bi taybet zimanê milletên zindî bisekine û wî di yekastê de rawestîne. Ji ber ku milletên zindî hertim û bê rawestandî hewil dide, ku jiyana xwe berve şaristaniyê bibe. Belkî di hin warine jiyânê de bi ser nekeve û di hin warina de jî bi dijwarî encama serkeftinê werbigre, lê bêguman di gelek waran de

encama serkeftinê werdigre. Di wan hemû gavan de ziman jî li ber xwe dide ku pêşketinê têxe jiyana xwe. Ango şaristanî û ziman gav bi gav, qonax bi qonax di zagonên pêşketinê re derbas dibin, lê dema ku miletek di hemû warên jiyana xwe de li paş mabe, zimanê wî jî li paş dimîne û nikare xwe bi demê re nûjen bike.

Di gelek serdemên dîrokî de hin miletan pêşketin xistin hemû warên jiyana xwe, nemaze warên zanistî û hemû şaxên zanistê bi zimanê xwe nivîsîn. Ji ber ku rewşenbîr û pisporên miletine din dixwestin wan zagonên zanistî binasin û derbasî jiyana miletên xwe bikin, wan xwe fêrî wî zimanî dikirin. Di riya wê fêrîkirinê re gelek bêje û têgeh derbasî jiyana zimanê wan dibûn. Wê lomê jî zimanê ku di warê zanistî de li pêş be, wek zimanê Îngilîzî yê serdema niha dibe zimanekî cîhanî.

Di serdema Împeretoriya Yûnanî de, gelê Yûnanî hemû şaxên zanistê bi zimanê xwe yê kevnar dinivîsîn, nemaze di warê felsefê de. Dema ku zanyarên geline din dixwestin felsefa Yûnanî bixwînin, naskin û di nav miletên xwe de bidin xwendin, wan berî her tiştî xwe fêrî zimanê Yûnanî dikirin. Di riya

wê fêrkirin û xwendinê re gelek bêje û têrmên zimanê Yûnanî derbasî zimanê wan dibûn, ango zimanê ku di warê şaristaniyê de li pêş be, bandora xwe ya zimanî li gelek zimanan dike.

Pêşvebirina jiyana teknolojiya ku serûberê cîhanê wek gundekî biçûk bûye, ger nivîskar û wêjevanên Kurd û kesên ku di hemû warên zanistê de pispor in bi zimanê Kurdî nenivîsin û jîndar û nûjen nekin. Di bawerîya me de zimanê Kurdî bêtir dê lawaz bibe.

Ziman û Raman

Ziman û raman hevcêwî ne. Mirov ramanên xwe di riya zimên re dide nasîn, derbirîn û nivîsandin. Bê zimên mirov nikane raman û hestên xwe ji hev re bidin xuyankirin. Hemû berên ramanên mirov di riya zimên re derbasî warên jiyane yên curbecur dibin.

Dema mirov bixweze mijarekê pêşkêş an şirove bike bi zimên pêşkêş û şirove dike. Raman, ziman û nivîsandin bêtirînî hemû tiştên din jiyana mirov geş, zelal û xweştir dikin û bê wan şaxên zanistê pêşve naçin, ne jî şaristanî ava dibe. Wekî çawa mirovê bê dil nikane bijî, herweha raman jî bê zimên û nivîsandinê nikarin bijîn.

- Gelo hertim ziman ramanê diyar dike û hemû kesên dipeyivin ramanê dibêjin?

Na; ne her kesê ku dipeyive ramanê dibêje. "Dema mirov ditengije bêje û gotinên ne baş û pîs di riya zimên re ji dêv tî der, ew bêje û gotinan nabin raman."¹

¹ - Dr. Enîs Firha. Hin Mijar li Ser Zaraveyan û Awayê Lêkolîna Wan. Çapa 1955an. R. 17.

Ji aliyekî din ve, bandora ramanê li jiyana zimên heye. Zimên fireh û dewlemend dike, bêje û wateyan bi hev ve girêdide, bêjeyên nû li ferhenga zimên zêde dike û ji wan bêjeyan re rêzimên datîne. Dema ku di jiyana zimanekî de raman tune be û bi wî zimanî raman netên nivîsandin, bêguman ew ziman lawaz dimîne.

Çendî ramyar û zanyarên miletekî gelek bin, ewqas zimanê wî miletî ji her aliyekî ve fireh û dewlemendtir dibe. Li dawiyê ew zimana bandora xwe ya zimanî li gelek zimanan dike û riyên ku wî bikin zimanekî cîhanî li pêş hêsan dibin.

Di her zimanekî de hin bêje hene gelek wateyan didin. Ji bo şirovekirin, serastkirin û rêxistinkirina wateyên wan bêjeyan zimanzan lêkolînan çêdikin. Bêguman lêkolîn bi xwe beşek ji ramanê ne, ev tê wateya ku wekî çawa raman bê zimên pêşve naçe, herweha ziman jî bê ramanê pêş nakeve.

Nivîskar, helbestvan, romanivîs, çîroknivîs, mamosteyên zimên û hemû kesên pispor kanin ji her ramanekê re gelek bêje û hevokan binivîsin, ji ber ku gelek diramin ku ewê çawa karibin bi hêsanî ramanên xwe bigihînin xwendevan. Belê ramanên ku nekevin

bêje û hevokan, wek birûskê bi lez dijenin û bi lez jî vedimirin, ango ramanina bê bandor û bê sûd in.

Her miletek ji miletên cîhanê bi zimanê xwe yê makî raman, koltor û hebûna xwe diparêze. Belkî miletek ji bilî zimanê xwe yê dayîk -netewî zimanekî din jî bikar wîne, lê tucarî nikare bi wî zimanî hest û ramanên xwe têr bike û ne jî kare dîrok, kelpûr, wêje û hebûna xwe biparêze.

Zimanzanê Almanî HUMBOLDT yê ku di salên 1767 - 1835an de jiyaye dibêje: **"Ziman ji bo ramana her miletekî jêder û çavkanî ye. Giyanê her miletekî di zimanê wî de ye. Ziman kesayetiya ramana mirovahiyê ye"**.

Dema mirov li dîroka zimên vegere dê bibîne ku hertim ziman bi hest û ramanên miletan ve hatiye girêdan û hertim ramanê di riya zimên re şaristanî ava kiriye.

Ziman ji berên mejiyê mirov e û beşek ji sîkolojiya wî ye. Ziman ramanê dide nasîn, geş û belav dike. Raman jî zimên fireh, nû û dewlemend dike. Belê; ziman û raman hevcêwî ne.

Nûjenkirina Zimên

Wekî çawa hemû warên jiyane li gor demê û pêşveçûna şaristaniyê xwe nûjen dikin, herweha ziman jî li gor zagonên wê pêşveçûn û nûjenkirinê jiyana xwe nûjen dike.

Bêguman wêjevan, nivîskar, lêkolînvan û zanyarên ku di hemû beşên zanistî de pispor in roleke girîng û bingehîn di nûjenkirina zimên de dilîzin.

Di vî warî de para wergerandinê jî di nûjenkirina zimên de ne hindik e, nemaze di warê zimanê nivîskî de. Dema wergerandin derbasî jiyana zimanan dibe, ziman zêdetir geş, fireh û dewlemend dibe. Lê mixabin zimanê Kurdî di vî warî de li paş maye û wek tê xwestin wergerandin derbasî jiyana wî nebûye.

Eger ziman her demekê xwe nûjen neke, nikare şaxên zanistê bi asteke bilind û pêşketî binivîse, ne jî kane hemû warên jiyana mirov wek tê xwestin rêve bibe. Çendî ziman bê nûjenkirin, ewqas nexweşiyên zimanî di jiyana wî de kêr dibin.

Piraniya miletên cîhanê yên ku di warên zanistê de li pêş in, her çend salan li jiyana zimanê xwe vedigerin û li gor tê xwestin serast dikin.

Li nivê duyem ji sedsala bîstê û destpêka sedsala bîst û yekê dema nayab û dahênanên teknolojî bi nav dibe. Gelek tişên nû hatin çêkirin û derbasî jiyana mirovahiyê bûn. Ji ber wê jî têrm, navên tiştên nû hatine çêkirin û bêje bi şewakî salane derbasî jiyana zimên dibin. Her miletek têrmên tiştên nûçêkirî bi zimanê xwe datîne. Miletê ku zimanê xwe ji rûdawa wergirtina têrmên biyan neparêze û bi şewakî zanistî jiyana wî fireh neke, hîngê ziman nikane li pêş daneserên- êrîşên zimanî yên zimanên li pêş pêdar bimîne û di demeke kurt de dibe dîlê têrm û bêjeyên biyan. Hîngê bi demê re ji reseniya xwe ya zimanî dûr bikeve.

Bi pêşketina demê re hemû aliyên jiyane pêşve diçin, ji ber wê jî ger ziman bi demê re xwe nûjen neke li paş dimîne û lawaz dikeve. Di hemû warên wêjeyî, felsefî, bijîşkî û di hemû beşên zanistê yên din de li paş dimîne û beşek ji jiyana wî ya zimanî tê derdan.

Ji sedsalan ve zimanê Kurdî wek tê xwestin nehatiye nûjenkirin. Tenê di van çend salên dawî de hin hewildan ji bo nûjenkirina zimanê Kurdî tên kirin, lê encama wan hewildanina wek tê xwestin ne xuya ye. Çima ew hewildanina encama serkeftinê wernagrin?

Bêguman gelek sedemên wê hene, lê sedema sereke ew e ku hewildan ne ji aliyê kesên pispor û saziyên zimanzanînê ve tên kirin û tu aliyên fermî piştgiriya wan nakin. Ji aliyekî din ve zimanê Kurdî li hember şerekî mezin û gelek dijwar li ber xwe dide. Şûfen û nijadperestên ku Kurdistan dagîr kirine bi hemû pîlan, pîlan û kanebûna xwe hewil didin ku zimanê Kurdî tune bikin. Bi hemû şêwe û rêbazan qedexe dikin. Lê çendî pîlanên wan wek wan pîs, şûfen û nijadperest bin, nikanin bigihînin armancên xwe. Rojane berhemên bi Kurdî dikevin nav destên xwendevanan û zimanperwerên Kurd bê rawestandî di ber zimanê xwe de dixebitin.

Zimanê Kurdî

Ziman hebûn, parastin û taybetiyeke netewî ye. Dema miletek zimanê xwe yê netewî ji bîr bike û zimanekî din bi kar wîne, hîngê nasnameya wî ya netewî namîne. Em dikarin bêjin: Ji berî xaknîgariyê; ziman welatê netewî ye.

Dijmin û xêrnexwezên gelê Kurd hertim hewil dane ku nasnama me ya netewî winda bikin, loma jî hertim şerê zimanê me kirine û hîn jî dikin. Lê zimanê Kurdî hertim pêdar maye û pîlanên wan beravêtî kirine.

Di gelek serdemên dîrokî de zimanê Kurdî hemû şaxên zanistê ji memikên xwe yên zimanî mêjandine û di gelek serdeman de wek zimanekî cîhanî bikar hatiye, nemaze di serdema Horî, Mîtanî û Mîdiyan de.

Bi pêdariyeke zor hêja zimanê Kurdî li pêş êrişên nijadperestan liber xwe dide û taybetmendiyên xwe yên zimanî diparêze.

Li gor lêkolînên zimanzanan yek ji sedemên ku zimanê Kurdî kane reseniya xwe biparêze ew e ku gelê Kurd bi hezar salan ji welatê xwe koçber nebûye

û hertim ji bo hebûna xwe û ya zimanê xwe berxwedanek bê hempa dike.

Kurdî Zimanê Dewleta Mîdî bû:

Dema ku em dibêjin Kurdî zimanê dewleta Mîdî bû û di wê serdemê de wek zimanekî cîhanî bi kar dihat, em van gotinan ji belge û lêkolînên dîroknaş û zimanzanan werdigrin.

Dr. Xelîl Ebdilrehman di pirtûka xwe (Avista Pirtûka Pîroz a Ola Zerdeştîyan e) de dibêje: " Avista bi zimanê Mîdiyan hatibû nivîsandin. Di pişt re nivîskarên Farisan wergerandin zimanê Farisî, lê di wê wergerandinê de rastî gelek diwariyan dihatin. Ji ber ku zimanê Farisî ji yê Mîdî lawaztir bû nemaze ji aliyê têrman ve).

Gelek bêjeyên ku di pirtûka Avistayê de hatine ta roja îro Kurd wan bikar tînin wek: **Deşt, hesp, yezdan, bihuşt, zemîn, zindî, pîroz, aştî, dojah...**HWD. Gelek bêjeyên ku ji wê serdemê de mane, bi demê re hatine kurtkirin û bi şeweyê xwe yê kurtkirî hîn bikar tên wek:

Bêjeyên Mîdî yên kevnar.	Bêjeyên Kurdî yên dema niha.
Bireyzemen	Birêz
zore	zor
pirsiwa	perasû
Baga	beg

Mihemed Emîn Zekî di pirtûka xwe (Kurd û Kurdistan) de dibêje: "Pirtûka Avista bi zimanê Kurdî hatibû nivîsandin. Bêjeyên Avista yên ku Kurd di dema niha de bikar tînin wisa dide ber hev:

Kurdî	Avistayî
Mezin	Maz
berz	bereza
masî	masya
tûj	tîj
hêştir	hoştar
mêş	mexşe
zanîn	zan
ez	ez
ewr	ewre
genî	gen
beraz	weraz
berf	werf
barîn	werîn

- Zimanê Kurdî ji Zimanên Kîtî ye:

Zimanê Kurdî zimanekî kîtî ye. Ango bêje ji kîtan pêk tên. Her kîtek an bêtirî kîtekê bêjeyeke bi wate pêk tînin. Her tîpeke dengdêr bi tena xwe kîtekê pêk

tînin û tîpên dengdar bê tîpên dengdêr nikarin kîtan pêk wînin.

Hin nimûne:

- Her tîpek ji van heşt tîpên dengdêr (A, Ê, E, I, Î, O, Û, U) kîtek e bi serê xwe ye.

- Tîpeke dengdêr ligel tîpeke dengdar kîtekê pêk tînin û dibe bêjeyeke xwedî wate wek: În, dê, dû, ro, pî, du... H.W.D.

- Tîpeke dengdêr ligel du tîpên dengdar kîtekê pêk tînin û bêjeyeke bi wate pêk tînin: Dil, dîl, keç, zêr, mar, kur, dûr zor... H.W.D.

- Tîpeke dengdêr ligel sê tîpên dengdar kîtekê pêk tînin û dibe bêjeyeke bi wate: Bext, Kurd, mast, xort... H.W.D.

- Tîpeke dengdêr ligel çar tîpên dengdar kîtekê pêk tînin û dibe bêjeyeke bi wate: Stêrk, stran... H.W.D.

- Tîpeke dengdêr ligel pênc tîpên dengdar kîtekê pêk tînin û dibe bêjeyeke bi wate: Starnk... H.W.D.

Zimanê Kurdî wek hemû zimanên kîtî bêjeyên wî ji du cureyên kîtan pêk tên:

1 - Kîta vekirî: Ev kît ji dengdêr + dengdarekê pêk tê wek: Ar, av, ez, î, al, ar... H.W.D. Yan jî ji tîpeke dengdar + tîpeke dengdêr pêk tê wek: Dê, ga, dû, ro... H.W.D.

2 - Kîta girtî: Ev kît ji tîpeke dengdar + tîpeke dengdêr + tîpeke dengdar pêk tê wek: Mêr, şêr, dar, çûk, nok... H.W.D.

Di Kurdî de kît (bêje) ya ku bi tîpa dengdar dawî dibe hêsan bilêv dibe, nemaze li ser zimanê zarokan. Ji aliyekê din ve, bêjeya vekirî - ya ku bi dengdarê bidawî dibe - lêvkin û mûzîka wê naziktir in.

Di Kurdî de pêşkît û paşkît roleke bingehîn di avakirina bêjeyan de dilîzin. Di zimanê Kurdî de gelek pêşkît hene wek nimûne: **Bê, hil, ve, vê, rê, bin, ra, ne, ber, bin...** H.W.D, Dema ku pêşkît bi pêşiya bêjeyê ve dibe, wateya wê diguhêre û bi cureya van bêjeyan re (bêjeyên pêkhatî) tê gotin.

Nimûne: Bext: Bêjeyeke sade ye û wateya wê jî heye, lê dema pêşkîta (**bê**) bi pêşiya wê dikeve dibe (**bêbext**). Pêşkîta ``bê`` bêjeyek pêkhatî pêk anî û wateya (bext) guhart.

Hin nimûne: Rabû, hilket, binket, neyar, binpê, berdest... H.W.D.

Di Kurdî de gelek paşkît jî hene wek nimûne: **Dar, van, kar, mend, yar, ber...** H.W.D, dema ku paşkît bi dawiya bêjeyê ve dibe wateyê diguhêre û bêjeyêke pêkhatî pêk tîne.

Nimûne:

Şer + van = şervan.

Çek + dar = çekdar.

Zor + dar = zordar.

Xebat + kar = xebatkar.

Huner + mend = hunermend.

Di Kurdî de kît beşek ji bêjeyê ye wek:

Hel + best = helbest.

Dil + dar = dildar.

Di Kurdî de hejmara paşkîtan ji ya pêşkîtan pirtir e. Paşkîtên ku lêkeran pêk tînin, ji yê ku rengdêr û navdêran pêk tînin pirtir in.

Di Kurdî de ne tenê pêşkît û paşkît wateya bêjeyan diguhêrin û bêjeyên nû pêk tînin. Dema ku mirov derbasî jiyana rêzimanê Kurdî dibe, gelek raderên din jî hene bêjeyan pêk tînin.

Nimûne: Dema tîpa girêkok (e) dikeve navîna du bêjeyan û wan bi hev ve girêdide, bêjeyeke nû ji wan herdu bêjeyan çêdibe wek: Şîngeşîng, nalenal, qîreqîr....H.W.D.

Divê Jiyana Zimanê Kurdî Geş û Hêzdar bibe:

Zimanê Kurdî ji gelek zimanên cîhanê dewlemendtir e. Di gelek serdemên dîrokî de zimanê Kurdî roleke mezin di avakirina şaristaniyê de lîstiyê û bandora xwe ya zimanî li gelek zimanan kiriye. Mixabin di dema niha de hinekî li paş demê maye û gelek nexweşiyên zimanî derbasî jiyana wî bûne.

Wekî çawa ji hezar salan ve zimanê Kurdî em wek millet û netew parastine, divê bi lez em jî li wî xwedî derkevin û bi rêbazên zanistî ji nexweşiyên veterisînin.

- Çawa emê kanibin jiyana zimanê Kurdî hêzdar bikin?

Divê di hemû warên jiyana Kurdan de zimanê Kurdî were bikaranîn. Hemû beşên wêje û şaxên zanistê bi Kurdî werin xwendin, perwerdekirin û nivîsandin. Bibe zimanê çandinî, bazirganî, kadêrî,

teknolojî û kargehan... Eger bikaranîna zimanê Kurdî dûtî van waran bimîne, tucarî hêzdar nabe û nikane di riya pêşveçûnên zimanî de gavan bavêje û xwe bigihîne asta zimanên pêşketî.

Eger em jiyana zimanê xwe bi pêş nexînin û ji nexweşiyên veneterîsîn, mijarên wî dê lawaz bin û nikare bi demê re bimeşe û bijî.

- Kî dikane pirtirîn jiyana zimên hêzdar bike?

Dema ziman derbasî jiyana fêrkirin û perwerdekirinê dibe, hîngê dewlemend û hêzdar dibe. Ji aliyekî din ve zimanzan, nivîskar, lêkolînavan û rewşenbîr roleke pir girîng û hêja di pêşvebirin, dewlemendî û hêzdariya zimên de dilîzin, ji ber ku bêtirî di zimên de dixebitin û pê mijûl dibin.

Ji bo em karibin bi şewakî zanistî di jiyana zimanê Kurdî de bixebitin û asta wî di hemû warên jiyana û zanistê de bilind û hêzdar bikin, pêwîst e ku li ser asta Kurdistanê koreke zimên ji zimanzan were damezirandin.

Zimanê ku bi nûjeniya jiyana re xwe nûjen neke, nikare bi demê re bijî. Dema ku miletek li zimanê xwe

xwedî dernekeve û jiyana wî geş neke, ziman kulekê demê dimîne û hemû deriyên pêşketinê li pêş têne girtin.

Hin Nivîser û Abêyên Ku Kurdan Bikar Anîne

Li gor belgeameyên ku ji aliyê lêkolînanan ve ji şopewarên Mezabotamiya û rojhilata Asiyayê derketine, teqez dikin ku Kurdan berî çar hezar sal nivîsera Mîxî bikar anîbûn. Ji wan belgeameya "Şîretên Pêxember Nûh" ên ku li başûrê Kurdistanê, li gundê Cirmo hatine derxistin.

Ebdelah El Zehawî dibêje: "Min çardeh salan di antîkxana niştimanî ya Birîtanî de kar kiriye, min nîşanên kevirî û tehlûşkî ji hev dikirin û dixwendin û tabloya pêxember Nûh jî yek ji wan bû. Piştî çardeh salan ez gihîştim encamê ku tabloya pêxember Nûh bi nivîsera Mîxî û zimanê Kurmancî hatiye nivîsandin". Li dawiyê dibêje: Nivîskarê wê tabloyê yek ji neviyên pêxember Nûh û navê wî jî Birasoz e. Di wê tabloyê de çîroka tofana pêxember Nûh hatiye nivîsandin¹.

¹ - Ebdela El Zehawî. Hevdîtinek bi wî re di rojnama El Ebrahim a Misrê hejmara 15 . 10 . 1984 an de hatibû weşandin.

- Ebdelah El Zehawî gotinên pêxember Nûh ên ku di wê belgeameyê de hatibûn hemû wergerandine zimanê Îngilîzî. Ji bo wergerandina wê belgeameyê Zehawî dibêje: Sedem ji vê wergerandinê re hebû. Ji ber

Li gorî vekolînên nûjen nivîsera Mîxî li sala 3000 î berî zayînê bikar dihat û ta sala 50î z berdewam kiriye.

Lêkolînavan afirandina nivîsera Mîxî li gelê Somerî vedigerînin. Dr. Fewzî Reşîd dibêje: **"Bêguman nivîsera Mîxî gelê Somerî afirandiye. Bila tu kes gumanan neke ku Somerîyan nivîsera Mîxî ji miletine din wergirtiye".**¹ Nivîsera Mîxî ji çep de dihate nivîsandin û xwendin û li rast bi dawî dibû.

- Çima nav li wê bû nivîsera Mîxî ?

Nav li wê bû nivîsera Mîxî ji ber ku pênûsa pê dihat nivîsandin wek serê mîx sêkujî bû.

Mezobotamiya navenda nivîsera Mîxî bû. "Li salên 2500î yên berî zayînê li gelek welatên hawîrdora Mezobotamiya belav bû".² Bêguman dîroka jorîn

ku min pirtûka Lehiya Nûh û Çîroka Babilê a herdu nivîskarên Îngilîzî Lambêrt û hevalê wî Millêr xwend, wan tiştek li ser belgenameya Nûh negotîne. Lewma min pêwîst dît ku vê belgenameyê ji dîroknas û olnasan re bidim xuyankirin, ku ev belge ya pêxember Nûh e û bi zimanê Kurmancî hatiye nivîsandin.

¹ - Fewzî Reşîd. Rêzimanê zimanê Somerî. R 16.

² - Fewzî Reşîd. Rêzimanê zimanê Somerî. R 22.

teqez dike ku Horî û Mîtanîyan jî nivîsera Mîxî bikar tanîn.

Nivîsera Mîxî di riya bajarê MARÎ yê wê serdemê re derbasî bakurê Sûriyayê bû. Piştî ku dewleta Aşûrî li sala 612 an B.Z li ser destên Mîdiyan hilweşî, sînorê xaknîgariya bikaranîna nivîsera Mîxî teng bû. Lê piraniya lêkolînavan teqez dikin, ku nivîsera Mîxî sê hezar sal jiyana kiriye. Dr. Fewzî Reşîd dibêje: **Mîdiyan zimanê xwe bi nivîsera Mîxî dinivîsandin û şeş tîp jî lê zêde kirin.**¹ Ji bilî nivîsera Mîxî Kurdan abêyên din jî bi kar anîne.

1 - **Abeya Avistayî:** Li gorî dîroknas û zimanzanan abêya Avistayî ji çel û çar tîpan pêk dihat. Hin lêkolînavan jî dibêjin: Ji çel û heşt tîpan pêk dihat.

Abêya Avistayî ji aliyê rastê ve dihat nivîsandin û xwendin. Dr. Xelîl Ebdilrehman di pirtûka xwe (Avista Pirtûka Pîroz a Ola Zerdeştîyan e) de dibêje: **"Dema nivîskarên Farisan Avista ji zimanê Kurdî**

¹ - Fewzî Reşîd. Rêzimanê zimanê Somerî. R 23.

* Li sala 1900 î.z de zimanê Somerî nema zimanê danûstandinê, tenê ma zimanê danûstandina olî û feleknaşinê ta jidayîkbûna pêxember Îsa kurê Meryemê.

wergerandin zimanê Behlewî, wan gelek asteng û dijwarî dîtin. Di wê wergerandinê de gelek wate hatin guhartin".¹ Bêguman gotina Dr. Xelîl di cihê xwe de ye, ji ber ku Avista di serdema Mîdiyan de hatibû nivîsandin û zimanê Mîdiyan ji yê Behlewiyan dewlemendtir bû.

Eger em li zimanê pirtûka Avista ya pîroz vegerin, emê bibînin ku ta roja îro Kurd piraniya bêjeyên wê bikar tînin wek:

Ji bêjeyên Avista.	Kurdiya niha.
Aştî	Aştî
dojeh	dojeh
raman	raman
spî	spî
cejin	cejin
derew	derew

¹ - Dr. Xelîl Ebdilrehman. Avista Pirtûka Pîroz a Ola Zerdeştîyan. Pirtûk bi zimanê 'Erebî ye.R 18.

2 - Abêya Aramî: Zimanê Kurdî bi abêya Aramî jî hatiye nivîsandin. Belgenameyên bi zimanê Kurdî yên ku di şikeftên Hewremanê de hatine dîtin bi abêya Aramî û li ser çermê ahoyan hatibû nivîsîn. Dîroka wan belgenameyan li salên 88 - 87an B.Z vedigere.

3 - Abêya Masî Soratî: Ev abêya ji 36 tîpan pêk hatibû. "Dema Kurdan bi vê abêyê zimanê xwe nivîsîn (6) tîp lê zêde kirin".¹

Dîroknasê 'Ereb Ibin EL Wehşiye dibêje: "**Min sê pirtûk bi zimanê Kurdî dîtin bi abêya Masî Soratî hatibûn nivîsandin**".

4 - Abêya Behlewî: Berî ku ola Îslamî derbasî Kurdistanê bibe, Kurdan hemû nivîsên xwe bi abêya Behlewî dinivîsîn. Piştî Kurdistan ket bin destên Misilmanan, Kurdan abêya Behlewî bi ya 'Erebî guhartin.

5 - Abêya Kurdî ya Latînî: Ev abê Mîr Celadet Bedirxan bi alîkariya Rojîlîsko yê Firansî danî û li sala 1932an, li paytexta Sûriyê (Şamê) di kovara **Hawarê** de hat weşandin.

¹ - Li çavkanî û malpera Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê vegerin.

Abêya Kurdî ya Latînî ji sî û yek tîpan pêk tê. Bi şêweya gir û hûr tên nivîsandin, ji wan (8) tîp dengdêr û (23) jî dengdar in.

Tîpên abêya Kurdî ya Latînî ev in:

A B C Ç D E Ê F G H I Î J K L M N
O P Q R S Ş T U Û V W X Y Z.

Tîpên dengdêr (bideng) ev in: A, E, Ê, I, Î, O, U, Û.

Tîpên dengdar (bêdeng) bi şêweya gir ev in:

B C Ç D F G H J K L M N P Q R S Ş
T V W X Y Z.

Tîpên bêdeng (dengdar) bi şêweya hûr ev in:

b c ç d f g h j k l m n p q r s ş t v
w x y z.

Zaravayên Zimanê Kurdî

Ji jîngeha her zaravayekî re hin rengdêrên dengan ên taybet hene û carina jî di jîngeha zimanekî de rengdêrên bêtirî zaravayekî wek hev in. Ango di navbera wan de cudahiyên ewqas mezin nînin.

Carina di navbera rengdêrên zaravayan de nemaze ji aliyê hin bêje û wateyan ve cudatîyên mezin hene. Lê piraniya bêje û wateyên zaravayên zimanekî nemaze ji aliyê avakirina bêjeyan ve yek in, an jî nêzîkî hev in.

Li gor zaravzanînê rengdêra dengan ên ku zaravayên zimanekî ji hev cuda dikin ev in:

1 - Newekhevbûna cihên derxistina hin dengên zimanî.

2 - Newekhevbûna mûzîkî ya gelek deng û bêjeyan.

3 - Dengên nerm ne wek hev tînan û rengdêra dengên giran ji aliyê sert û nermbûnê ve, yan jî lêvkirina wan di hemû zaravayan de ne wek hev in.

Ji bilî van xalên jorîn hin tiştên din jî hene û zaravayên zimanekî ji hev cuda dikin. Ango nivîsandin û lêvkirina hin bêjeyan di gelek zaravayan de yek in. Lê di her zaravayekî de wateyeke taybet didin û carina jî wateya wan li gorî zaravayê herêmkî tê guhartin.¹

- Gelo di navbera zaravayên zimanekî de arîşe çêdibin an na?

Wekî çawa di navbera zimanan de nemaze yên hevsînor de arîşeyên zimanî çêdibin, herweha di navbera zaravayên zimanekî de jî arîşeyên zaravayî çêdibin. Çendî di navbera du zaravayan de arîşe hêzdar bibe, pir dijwar e ku yek ji wan karibe zora yê din bibe. Nemaze dema asta rewşenbîrî ya herdu zaravan wek hev, an jî nêzîkî hev bin.

Di zimanê Kurdî de bêtirî zaravayekî hene, lê piraniya Kurdan zaravayê Soranî û yê Kurmancî bikar tînin. Bêguman di gelek warên zimanî de arîşe di navbera van herdu zaravayan de heye, lê tucarî yek ji

¹ - Dema zaravayên zimanekî li gor taybetmendiyên xaknîgarî werin parvekirin, an jî li gor herêman werin guhartin, ji wan re (Zaravayên Herêmkî) tê gotin. Ji van zaravayan hin di xaknîgariyeke fireh de bi kar tên, hin jî di deverên teng de bi kar tên.

wan nikane zora yê din bibe. Ji ber ku di warê koltorî de asta herdu zaravan nêzîkî hev in.

Tevlî hin lêkolînanên Kurd nîşan didin ku zaravayê Soranî di warê nivîsandina hemû beşên wêjeyî de ji zaravayê Kurmancî kevintir û dewlemendtir e, lê di baweriya me de nihrîneke şaş û ne zanistî ye.

Zimanê Kurdî zimanekî gelek kevnar û dîrokî ye. Di gelek serdemên dîrokî de mijarên girîng û pîroz pê hatine nivîsandin û li ser serê wan pirtûka Avista ya pîroz û Qewlên Ezdahiyên in. Gelo kîjan lêkolînan dikare bibêje ku Avista û Qewlên Ezdahiyên di destpêka xwe de bi kîjan zaravayî Kurdî hatibûn nivîsandin? Dema mirov baş li wan vegere û lêkolîn bike, dê bibîne ku gelek bêjeyên biyanî di wan de hene, lê di wan berheman de hemû zaravayên zimanê Kurdî diyar in.

Ji aliyekî din ve, dema ku mirov li dîroka zimanan vegere, dê bibîne ku di jiyana gelek zimanan de zaravayekî zora hemû zaravayên wî zimanî biriye, tune kirine û li dawiyê bûye zimanekî fermî. Ango dema zaravayek dibe zimanê fêrkirin, perwerdekirin û kargêriya dewletê û di hemû warên jiyana mîlet û

dewletê de bikar tê, hîngê dibe zimanê fermî û zaravayên din hêdî hêdî lawaz û winda dibin. Di vî warî de em dikarin nimûnekê wînin:

Di zimanê Îngilîzî de zaravayê Londinê bandora xwe li hemû zaravayên zimanê Îngilîzî yên din kir, di xwe de pişaftin û li dawiyê bû zimanê fermî.

Dema di zimanekî de gelek zarava hebin, kîjan ji aliyê wêje û şaristaniya xwe ve dewlemendtir be, zora yên ku di wî warî de lawaz in dibe û wan tune dike. Wek nimûne:

Zaravayê Toskanî yê zimanê Îtalî ji ber ku xwedî berhemên wêjeyî yên gelek bilind bû, di sedsala çardehan ê zayînê de zor li hemû zaravayên zimanê Îtalî yên bê berhem kir û di nav xwe de helandin.

Di arîşeyên zaravan de, civaka ku li paş be û nezanîn tê de pir be, zaravaya wê nikare li hember zaravayê civaka zana û li pêş pêdar bimîne. Di wê arîşeyê de nikane encama serkeftinê werbigire.

- Bi çi rêbazê zaravayek zora zaravayên din dibe û biser dikeve?

Dema di navbera du zaravayan de arîşe dest pê dibe, zaravayê ku biser dikeve di destpêkê de hin

bêjeyên xwe derbasî jiyana zaravayê din dike. Piştî ew bêjeyan cihê xwe di wî zaravayî de digirin û ji aliyê civakê ve bikar hatin, hîngê zaravayê din lawaz dibe û hêdî hêdî berve helandinê diçe. Piştî ku zaravayek encama serkeftinê werdigre, dibe zimanê kargêrî, nivîsandin û perwerdekirinê, ango dibe zimanê fermî.

Di warê arîşeyên zaravan de gelek nimûne hene ku çawa zaravayê bi ser dikeve dibe zimanê fermî û yek ji wan nimûneyan ev e: Dema zaravayê Parîsê zora hemû zaravayên zimanê Firensî bir, serast bû zimanê dewleta Firensî.

Di jiyana her zimanekî de gelek zarava hene û di her zaravayekî de gelek zaravayên civakî hene, ango ji her beşekî ji beşên civakê re zaravayekî taybet heye. Yanê zaravayê civaka cotkaran ne wekî yê bazirganan e, zaravayê civaka rewşenbîran ne wek ê civaka hesinkar û karkeran e... H.W.D. **Çima?**

Ji ber ku her beşek ji beşên civakê taybetiyên wî yên perwerdekirin û rewşenbîrî hene. Hemû civak ne wek hev hatine perwerdekirin û karên wan ne wek hev in. Ango ji her karekî re rewşenbîrî û perwerdekirineke taybet hene.

Ji aliyekî din ve, ji her beşekî civakê re jîngeheke taybet heye û ji her jîngeheke civakî re zaravayekî taybet heye. Lê li dawiyê hemû zaravayên civakî ji aliyê bêje, wate, hevoksazî û rêzimên ve li zimanê resen vedigerin.

Hin ji nivîskar û kesên ku di warê zimanê Kurdî de mijûl in dibêjin: Zaravayên Kurdî yên herêmkî asta zimên lawaz dikin. Gelo nêrîneke rast e?

Her zaravayek ji zaravayên zimanê Kurdî kaniyek zimanî ye û çemê zimên mezin, fireh û dewlemend dikin. Eger bend li pêş hin kaniyên zimên werin danîn, bêguman ji ava wî çemî kêr dibe. Lewma divê em hemû şaxên zaravayên zimanê xwe bikar wînin.

Ji aliyekî din ve, gelek zaravayên zimanê Kurdî yên herêmkî bêje û têrmên wan ji koka zimanê Kurdî ne, ji hezarsalan ve bikar tên û guman di reseniya wan de nîne.

Ji bilî zaravayên sereke û yên herêmkî di zimanê Kurdî de zaravayên **guhêrek- guhêrbar** jî li gelek herêm û navçeyên Kurdistanê hene. Çawa zaravayên guhêrek?

Li gelek herêmên Kurdistanê gund nêzîkî hev in û niştecihên her gundekî zaravayekî bikar tînin, lê zaravayê gundekî ne wek ê din e. Li gelek gundan zaravayê du malbatan ne tam wek hev in, tevî ku hemû niştecihên gund yek zaravayî Kurmancî bikar tînin. Lê tucarî zaravayên guhêrek nabin zaravayekî serbixwe, ne jî zimên lawaz dikin.

- Zaravayên Zimanê Kurdî:

Zimanê Kurdî yek ji zimanên pirzarava ye. Ji aliyê gelek lêkolînavanên Kurd û Eropî ve zaravayên zimanê Kurdî hatine lêkolînkirin. Li sed sala şazdehan Şeref Xanê Bedlîsî zaravên zimanê Kurdî wisa babet kirine:

- Zaravayê Kurmancî.
- Zaravayê Lorî.
- Zaravayê Kelhorî.
- Zaravayê Goranî.

Zimanzanê Rûsî LÎRX baş li ser zaravayên zimanê Kurdî lêkolîn kiriye û wisa babet kirine:

- 1 - Kurmancî.
- 2 - Lorî.

3 - Kelhorî.

4 - Goranî.

5 - Zazakî.

Li sala 1913an Y. Son pirtûkek li ser rêzimanê Kurdî weşand û zaravayên zimanê Kurdî wisa dabeş kirine:

1 - Kurmancî.

2 - Goranî.

3 - Lorî.

4 - Zazakî.

Y.Son di pirtûka xwe de dibêje: Zaravayê Kurmancî dabeşî du koman dibe:

1 - Zaravayê bakur: Li herêmen Hekarî, Ezerom û Bayazîdê bikar tê.

2 - Zaravayê başûr: Li başûrê herêma Hekarî bikar tê. Wek zaravayên Mukrî, Babanî û Silêmanî.¹

Li sala 1951ê zanyarê Kurd ê gewre Tewfîq Wehbê zaravayên zimanê Kurdî wisa babet kirine:

1 - Kurmancî.

¹ - Prof. Qanatê Kurdo. Dîroka lêgerînên ziman û zaravayên Kurdî. Wergerandin ji Rûsî Dr. Ebdilmecît Şêxo. Rûpel 24.

2 - Lorî.

3 - Goranî.

4 - Zazakî.

Zanyarê gewre Tewfîq Wehbê zaravayê Kurmancî wisa babet dike:

1 - **Kurmanciya Bakur:** Bayazîdî, Botanî, Eştibanî, Hekarî û Behdînanî.

2 - **Kurmanciya Başûr:** Mukrî, Soranî, Silêmanî û Sîniyî.¹

Li salên pênciyan kurdnasê Îngilîz Dr.N. Miknizî lêkolîneke fireh li ser zaravayên Kurdî yên sereke li Başûrê Kurdistanê çêkir û wisa babet kirin:

1 - Zaravê Kurdî yê bakur: (Amed, Botan û Sencar î) + (Beyazîd, Hekar û Behdînanî).

2 - Zaravê Kurdî yê navendî: Soranî (Mukrî). Silêmanî (Erdelan û Hawremanî).

3 - Zaravê Kurdî yê başûr: Zengene (Goran, Kermenşah û Likî).²

¹ - Prof. Qanatê Kurdo. Dîroka lêgerînên ziman û zaravayên Kurdî. Wergerandin ji Rûsî Dr. Ebdilmecît Şêxo. Rpel 31.

² - Çavkaniya berî vê. Rûpel 40.

Lêkolînanê Kurd Hemê Xorşîd di pirtûka xwe "Zimanê Kurdî û Xaknîgariya Zaravên wî" de zaravayên zimanê Kurdî wisa dabeş dîke:

1 - **Kurmanciya Bakur:** Beyazîdî, Hikarî, Şemdînî, Botanî û zaravayê Rojhilat.

2 - **Kurmanciya Navîn:** Mukrî, Soranî, Erdelanî, Silêmanî û Germiyanî.

3 - **Kurmanciya Başûr:** Liriya resen (Feylî), Bextiyarî, Masanî, Kuhkilewî, Likî û Kelhorî.

4 - **Goranî:** Goraniya resen, Hewremanî, Bacelanî û Zazî.

Li gor babetkirina birêz Hemê XORŞÎD ji zaravayên zimanê Kurdî re, mirov dikare nexşeya bikaranîna wan wisa li xaknîgariya Kurdistanê belav bike:

- Kurmanciya bakur û şaxên wê li beşên bakur û bakurê rojhilata Kurdistanê bikar tên.

- Kurmanciya navîn û şaxên wê li herêmên navendî û navîna Kurdistanê bikar tên.

- Kurmanciya başûr û şaxên wê li teniştên başûr û başûrê rojhilatê Kurdistanê bi kar tên.

Zaravayê Goranî û şaxên wê di herêmên zaravayên bakur û navîn de bi şewakî belavkirî bikar tên.

Rast e; zarvayên Kurdî ji aliyê hin lêkolînavanên Kurd, Eropî û hin kurdnasan ve hetine lêkolîn û babetkîrin, lê dê durustir be, ger ji aliyê hin saziyên zanistî û pispor ve werin lêkolîn û babetkîrin.

Parastina zaravayên Kurdî parastina zimanê Kurdî bi xwe ye û parastina zimanê Kurdî parastina nasnameya netewî ye. Belê; parastina zimanê Kurdî û zaravên wî, parastina welatê me yê netewî ye.

Zimanê Kurdî dayîka netewa me ye û zaravayên Kurdî keçên wê dayîkê ne. Her keçek li herêmeke Kurdistanê bi cîwar bûye.

Kîjan Rast e Zimanê Dayîkê, Zimanê Zikmakî Yan Zimanê Dayîk?

Wek hemû beşên zanînê yên din di warê zimanzanînê de jî gelek lêkolîn û bîrdoz hatine nivîsîn. Yanê jiyana zimên ji sedsalan ve nemaze ji aliyê zimanzanên Uwropî ve hetiyê lêkolînkirin. Nihrîneke kevna hebû digot ku dayîkê - jinê ziman afirandiyê. Çawa? Gelo ev nihrîn rast e?

Li gor xwediyên wê nihrînê tê gotin: Dema ku mirovên kevna -pêşîn (niyandirtal) di şikeftan de dijiyan, hîngê mêr diçûne nêçîrê û jin ligel zarokan di şikeftê de diman. Ji ber wê jî zarok ji diya xwe fêrî zimên dibûn. Ango hîngê rola mêr di hînkirina zimên de tune bû. Ev nihrîn hin pirsan tîne holê:

- Gelo mêr bi roj û şev li nêçîrê dima û dema ku vedigerî şikeftê nedipeyivî? Ji destpêka jiyana mirovahiyê, gelo jin ji mêr hînî zimên bû, yan mêr ji jinê hînî zimên bû? Yan herdiya û li gor pêdiviyên jiyanê ziman afirandin?

Di mijara (mirov û Ziman) de me gotibû ku mirov û ziman hevcêwî ne û tucarî bê hev nabin, lê bêguman mirov ziman afirandiye. Eger serdema mirovên kevnar û serdema niha em bidin ber hev, hinekî bersiva pirsên jorîn zelal dibe.

Ji roja roj de mirov giyanewerekî civakî ye. Belkî malbat ne wek serdema mirovên hişmend bûn, lê li gor wan serdemên pêşîn malbat hebûn û di hemû warên wan serdeman de bi hev re dijiyan û têkildar dibûn. Di wan serdeman de şikeft û di pişt re mal. Li gor dîroknesan di her şikeftekê de bêtirî malbatekê ligel hev dijiyan, ango ne hemû mêr diçûn nêçîrê û bêguman ne bêdeng diman, lêbelê dipeyvîn û zarokan gudariya wan dikirin. Ne tenê wisa, lêbelê bi zarokan şa dibûn û belkî bi wan re dilîstin jî. Ji ber wê jî zarok ji hemû malbatê hînî zimanê wê demê dibû. Di serdema niha de jî mal wek akadimiya pêşîn a zimanê zarokan ê destpêkê ye û di wê akadîmiyê de zarok ji hemû kesê malbatê hînî zimên dibe. Erê nihrîneke şaş e ger em bibêjin: Tenê dayîkê zarok hînî zimên kirine û rola kesên din ji malbatê di hînîkirinê de nîne. Ji ber wê jî şaş e ku em bibêjin (Zimanê Dayîkê).

Hin dibêjin (Zimanê zikmakî). Xwediyên vê nihrînê dibêjin ku zarok di zikê diya xwe de tê amadekirin ku bi zimanê diya xwe bipeyive. Gelo ev nihrîn rast e? Bêguman ne nihrîneke zanistî ye.

Eger xwediyê vê nihrînê bibêjin erê rast e, emê pirsekê ji wan bikin: Bi sedhezaran Kurdan jinên `Ereb, Faris, Tirk û ji milletên curbecur birine. Gelo dibe ku zarokên wan bibêjin: Zimanê me yê (Zikmakî) ye? Belkî diya wan bi Kurdî nizanibe bipeyive. Lê ger mebesta vê nihrînê ji Kurdan wisa be: **Kurdî zimanê zikmakî yê netewa me ye.** Hîngê mirov dikare bibêje ku nihrîneke zanistî ye. Ji ber ku li gor zanîn û zimanzanan ji her netewekê - miletekê re zimanekî dayîk (mak) heye. **Ziman dayîka netewê ye.** Zimanê Kurdî dayîka netewa Kurd e. Herweha zimanê `Erebî dayîka netewa `Ereb e û zimanê Firensî dayîka netewa Firensî ye.... HWD. Ji ber wê jî ya rast û durust em bibêjin: **Zimanê dayîk).** Belê Kurdî zimanê me yê dayîk e. Ne zimanê dayîkê ye.

Çavkanî û Jêder

- 1 - Dr. Îbrahîm Enîs. Watesazî. Ç1. Qahîra 1950z - bi zimanê `Erebî ye.
- 2 - Hinrî Lamins El Yesohî. Feraêd El Loxa Fî El Firûq. Beyrût çpxana Kasûlîk 1889z.
- 3 - Hindirîs. Ziman. Wergerandin Ebdilhemîd El Daxlî û Mihemed El Qesas. Qahîra 1950z.
- 4 - Îko Êmbrto. El Sîmaêyê... Felsefet El Loxa. Wergerandin Ehmed El Sm'î. Beyrût 2005z.
- 5 - Ibin Durêd. Cemheret El Loxa. Qahîra 1923z.
- 6 - Hinrî Dolakrowa. El Loxa û El Fikir. Parîs 1930z.
- 7 - Ibin Cinî. El Xesaês. Qahîra. 1952z.
- 8 - Dr. Elî Ebdilwafî. Êlim El Loxa. Qahîra pirtûxana El Nehda. Ç2/ 1944.
- 9 - Can Cak Losrikl. Onf El Loxa. Wergerandin Mihemed Bedewî. Ç1 Beyrût 2005z.
- 10 - Yoha Fîk. Lêkolîn di Warê Zimên û Zaravan de. Wergerandin Dr. Ebdilhelîm Nekar. Ç1 Qahîra 1951z.
- 11 - Dr. Îbrahîm Enîs. Dengên Zimên. Ç2 Qahîra 1950z.

- 12 - Dr. Îbrahîm Enîs. Min Esrar El Loxa. Ç1 Qahîra 1950z.
- 13 - Dr. Temam Hesan. Menahêc El behês fî El Loxa. Ç1 Qahîra 1955 z.
- 14 - Celadet Bedirxan. Rêzimanê Kurdî (Zaravayê Kurmancî).
- 15 - Samî Tan. Rêzimana Kurdî (Zaravayê Kurmancî). Çapxana Îmac. Ç1/ 1005 z.
- 16 - Giwî Mukriyanî. Ferhenga Kurdistan.Ç1. Hewlêr 1999z. Belavkirina Saziya Aras.
- 17 - Xalid Cemîl Mihemed. Min Qedaya El Mi'cemiyê El Kurdiyê. Ç1 Sûriyê 2008z.
- 18 - Mihemed Emîn Zekî. Dîroka Kurd û Kurdistan. Çapa 1936z.
- 19 - Prof. Qanatê Kurdo. Dîroka lêgerînên ziman û zaravayên Kurdî. Wergerandin ji Rûsî Dr. Ebdilmecît Şêxo.
- 20 - Cernût Fîlhilm. El Horiyon Tarîxuhom we Hedaretehom. Wergerandin Dr. Earûq Îsma'l. Çapxana Cedel Heleb Sûriyê. Ç1/ 2000 z.

21 - Dr. Xelîl Ebdilrehman. Avista Pirtûka Pîroz a Ola Zerdeştiyan.

22 - Fewzî Reşîd. Rêzimanê Zimanê Somerî.

23 - Ebdela El Zehawî. Hevdîtinek bi wî re di rojnama El Ehram a Misrê hejmara 15. 10. 1984z de hatibû weşandin.

24 - Marsîl Logan. Mirov û Ziman. Wergerandin Dr. Marê Şehrîstanî.

25 - Kovara El Miqtetef (المقططف) hejmara miha Çile ya sala 1936z.

Têbîn: Navnîşanên pirtûkên bi zimanê `Erebî wek hene min danîne, ango min wernegerandine zimanê Kurdî.

NAVEROK

- Diyarî	3
- Pêşgotin	5
- Mirov û Ziman	9
- Ji Kêşeyên (pirsgirêkên) Zimanê Kurdî Kêşeya Navlêkirina (Elfabê, Alfabe) û Bilêvkirina Tîpên Kurdî	24
- Tîpên Cêwîdeng (Dudengî)	34
- Çêkirin û Dahênana Têgehên (Têrman)	43
- Rola Nivîsandinê di Jiyana Zimên de	49
- Malbatên Zimanê Mirovahiyê	57
- Bêje û Wate	67
- Arîşeya Zimanan	70
- Ziman û Şaristanî	80
- Ziman û Raman	85
- Nûjenkirina Zimên	88
- Zimanê Kurdî	91
- Hin Nivîser û Abêyên Kurdan Bikar Anîne	101
- Zaravayên Zimanê Kurdî	107

- Kîjan Rast e Zimanê Dayîkê, Zimanê Zikmakî
 YanZimanê Dayîk? 118
- Çavkanî û jêder 121
- Naverok 124